

Congo in Vlaanderen

Opvattingen over Congo en
kolonisatie in de Vlaamse
Beweging

1885–1914

HIDDE SLOTBOOM

Universiteit Utrecht

Congo in Vlaanderen

OPVATTINGEN OVER CONGO EN KOLONISATIE IN DE VLAAMSE BEWEGING, 1885–1914

Hidde Slotboom

Scriptie RMA Nederlandse literatuur & cultuur,

Universiteit Utrecht

Begeleider: prof. dr. Geert Buelens

Tweede lezer: dr. Laurens Ham

12 augustus 2019

Universiteit Utrecht

Inhoudsopgave

0. Voorwoord	3
1. Inleiding	4
1.1. De Vlaamse Beweging en Congo	5
1.2. Leeswijzer	7
2. Theorie en historiografie	8
2.1. Koloniale en postkoloniale geschiedenis	9
2.2. De studie van de Vlaamse Beweging	15
2.3. De neerlandistiek	17
3. Methode	20
3.1. Bronneselectie en representativiteit	21
3.2. De analyses en hun vorm	24
4. De katholieke Vlaamse Beweging	26
4.1. Congo en de Vlaamse missie	27
4.2. Katholieke flaminganten en het Vlaams in Congo	30
4.3. Katholiek Vlaanderen en de wereld	30
4.4. Conclusie	32
5. De liberale Vlaamse Beweging	33
5.1. Congo en de taalvraag	34
5.2. Liberaal Vlaanderen in de wereld	36
5.3. Interne kolonisatie en een hiërarchie van onderdrukking	38
5.4. Conclusie	41
6. De socialistische Vlaamse Beweging	42
6.1. Socialisme en (anti)kolonialisme	43
6.2. Socialisme, kapitalisme en verzuiling	45
6.3. De emancipatie van arbeider en Vlaming	46
6.4. Conclusie	48
7. Conclusie	49
7.1. De zuilen vergeleken	49
7.2. De impact van de kolonie op Vlaanderen	50
7.3. Methodologische overwegingen	51
7.4. Hoe verder?	52
8. Bibliografie	53
8.1. Primaire literatuur	53
8.2. Secundaire literatuur	55

0 | Voorwoord

De kiem van deze scriptie werd gelegd tijdens de cursus ‘Vergelijkende neerlandistiek: Nationalisme in Nederland en Vlaanderen’ van de onderzoeksmaster Nederlandse literatuur en cultuur in Utrecht. Het idee om te onderzoeken hoe in de Vlaamse Beweging werd gedacht over kolonialisme en Congo en de gedachte dat er een spanning bestaat tussen de onderdrukking die flaminganten ervaren en hun steun voor de kolonisatie van Congo ontstond daar, in een collegezaal aan de Drift. Hoewel ik de periode die in deze scriptie centraal staat toen links liet liggen, bleef het idee sluimeren om ook deze periode te bestuderen. Deze scriptie was een goede gelegenheid om dat alsnog te doen. Ik dank Geert Buelens en Saskia Pieterse, die als de docenten van ‘Vergelijkende neerlandistiek’ aan de basis stonden van de uitwerking van de ideeën in deze scriptie, en mijn medestudenten voor de inspirerende discussies in college.

Het schrijven van deze scriptie was onnoemlijk veel ingewikkelder geweest zonder de hulp van de medewerkers en de beschikbaarheid van databases van de volgende bibliotheken en archiefinstellingen: De Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, De Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen, het Amsab-ISG in Gent en het Liberas/Liberaal Archief, ook in Gent. Kris Vanmarsenille verleende toegang tot het digitale archief van ‘haar’ *Gazet van Antwerpen*. Ik dank Joris Veerbeek voor het *scrapen* van het socialistische dagblad *Vooruit*. Als hij dat niet had gedaan, zou ik nu nog steeds bezig zijn geweest met het downloaden van alle nummers.

Het was een groot voorrecht om twee jaar lang de Nederlandse (of beter: de Nederlandstalige) cultuur onder de loep te nemen. Sander, Emma, Pepijn, Alie, Noortje, Anne, Margaret, Tessa en Joris: Het was een nog groter voorrecht om dat samen met jullie te doen. Tijdens het scriptieproces zorgde Els Stronks ervoor dat de druk nooit te hoog opliep – een rol die niet gemakkelijk overschat kan worden. Geert Buelens was als begeleider altijd op zoek naar goudaders uit het verleden. Zijn ‘goudkoorts’, grote kennis van de Vlaamse Beweging en scherpzinnig commentaar hebben mij zeer geïnspireerd. Hopelijk is van die inspiratie iets te merken in de tekst die voor u ligt.

1 | Inleiding

Door de heropening van het AfricaMuseum in Tervuren (voorheen Koninklijk Museum voor Midden-Afrika) is het publieke debat over de erfenis van het Belgische kolonialisme weer opgelaaid. Nadat de renovatie was afgerond en het museum in december 2018 werd heropend, werd het al snel geconfronteerd met scherpe kritiek. Een VN-commissie concludeerde dat het museum niet ver genoeg was gegaan in het verwijderen van racistische beelden en dat de contextualisatie van de tentoonstelling tekortschoot.¹ Deze commissie spoorde de Belgische regering aan om excuses te maken voor de gruweldaden die zijn gepleegd tijdens de Belgische kolonisatie. Ook binnenlandse stemmen lieten van zich horen. N-VA-leider en republikein Bart De Wever suggereerde vilein dat excuses weliswaar op hun plaats zijn, maar dat ze zouden moeten komen uit het Koninklijk Paleis.² Op de Belgische televisie was de VRT-serie *Kinderen van de kolonie* te zien, waarin niet alleen ex-kolonialen aan het woord kwamen, maar ook Belgen van Congolese afkomst – een belangrijke stap in dekolonisatie van het Belgische koloniale verleden.

Het is niet voor het eerst dat het koloniale verleden ter discussie staat in België. In de late jaren negentig zorgden Adam Hochschild's *King Leopold's Ghost* (1998) en Ludo De Wittes *De moord op Lumumba* (1999) voor opschudding. Het boek van De Witte leidde uiteindelijk zelfs tot een parlementaire onderzoekscommissie, die weliswaar geen direct verband vond tussen Belgisch handelen en de dood van Lumumba, maar desalniettemin concludeerde dat België 'morele verantwoordelijkheid' droeg. Deze kwestie resoneerde anders in Vlaanderen dan in francofoon België.³ Waar Vlaamse intellectuelen zich vooral afvroegen waarom ze niet op de hoogte waren geweest van de misstanden in de Congo-Vrijstaat, was het dominante standpunt in de Franstalige media dat de aanklachten overdreven waren.⁴

Voor een land dat bestaat bij gratie van regionaal verschil, is het weinig verrassend dat ook in de herinnering aan het kolonialisme intra-nationale verschillen zichtbaar zijn. Van groter belang is dat vooral in Vlaanderen kritiek op het koloniale verleden onderdeel kan zijn van een Vlaams-nationalistische, anti-monarchistische agenda. In reactie op Peter Bates

¹ De commissie publiceerde op 11 februari 2019 een persbericht waarin zij haar kritiek uiteenzette: www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=24153&LangID=E (geraadpleegd op 27 maart 2019).

² De Wever deed zijn oproep in het televisieprogramma *De zevende dag* van 17 februari 2019.

³ Geert Castryck, 'Whose History is History? Singularities and Dualities of the Public Debate on Belgian Colonialism.' In: Csaba Lévai (red.), *Europe and the World in European Historiography* (Pisa: Pisa University Press, 2006), 71–88, aldaar 79–80.

⁴ Voor een kritiek op het Vlaamse postkoloniale zelfbeeld, zie Idesbald Goddeeris, 'Square de Léopoldville of Place Lumumba? De Belgische (post)koloniale herinnering in de publiek ruimte.' *Tijdschrift voor geschiedenis* 129.3 (2016), 349–372, aldaar 370–371.

documentaire *Congo: White King, Red Rubber, Black Death* (2003), waarin Leopold opnieuw werd aangeklaagd, kwam een debat op gang over de erfenis van het kolonialisme en haar doorwerking in de Belgische publieke ruimte. Voorstanders van het verwijderen van beelden van Leopold II waren vaak aanhangers van het Vlaams Belang, die hierin een welkome gelegenheid zagen voor hun kritiek op de monarchie.⁵ Dat verklaart ook waarom het koloniale verleden in progressieve Vlaamse en francofone Belgicistische kringen gevoelig ligt. Kritiek op het Belgische koloniale verleden zou immers zomaar kunnen worden opgevat als kritiek op België.

1.1 De Vlaamse Beweging en Congo

In deze scriptie wil ik de Vlaamse herinnering aan de kolonisatie van Congo van historisch reliëf voorzien. Dat doe ik door te onderzoeken op welke manier het Vlaamse denken over kolonialisme vorm kreeg tijdens de periode van de Congo-Vrijstaat (1885–1908) en de vroege fase van het Belgisch kolonialisme. Het eerste deel van deze periode, die van de Congo-Vrijstaat, is een anomalie in de Europese imperiale geschiedenis. Deze Vrijstaat was geen ‘eigendom’ van de Belgische staat, maar privébezit van koning Leopold II. Enkel onder grote internationale druk – die het gevolg was van grootschalige misdaden in Congo – zou Leopold II afstand doen van zijn Vrijstaat en kon Congo een Belgische kolonie worden. Ik onderzoek de vroege fase van het Belgisch kolonialisme, omdat mijn verwachting is dat juist de overname van de Vrijstaat door België leidde tot reflectie op Vlaamse belangen bij het kolonialisme. Het begin van de Eerste Wereldoorlog in 1914 vormt het eindpunt van mijn onderzoek, omdat ik ervan uitga dat Vlaamse intellectuelen vanaf dat moment met heel andere kwesties worden geconfronteerd.

De inzet van mijn scriptie is om te begrijpen op welke manier Vlaamse schrijvers en intellectuelen de kolonisatie, de controverse en de overname door België inpassen in het discours van de Vlaamse Beweging.⁶ Ik wil, met andere woorden, weten wat ‘de impact van de kolonie’ is op de Vlaamse Beweging.⁷ Het gaat daarbij niet om de ‘materiële cultuur’, zoals producten en artefacten uit Congo, maar om de weerslag van het kolonialisme op het discours van de Vlaamse Beweging. Waar ik het heb over ‘de’ Vlaamse Beweging impliceer ik geen uniforme en homogene beweging: De Vlaamse Beweging had in het verzuilde België van anno 1900 geen eigen zuil en was daarom actief in meerdere zuilen. Het is daarom van belang om onderscheid te maken tussen de verschillende loyaliteiten van leden van de Vlaamse Beweging en af te wegen hoe ze zich tot elkaar verhouden. Strijd voor emancipatie van de

⁵ Goddeeris, ‘Square de Léopoldville’, 369–370.

⁶ Zie voor onderzoek met een soortgelijke ambitie de lezing die Geert Buelens op 30 mei 2019 hield in Bratislava (‘Vijftig tinten zwart: De Vlaamse Beweging, de Vlaamse literatuur en Congo’). In deze lezing bespreekt Buelens een aantal auteurs en teksten die ook in deze scriptie aan bod komen – het gaat om Paul Fredericq, August Vermeulen en Cyriel Verschaeve.

⁷ Deze frase ontleen ik aan de titel van Guy Vanthemsche, *Congo: De impact van de kolonie op België* (Tielt: Lannoo, 2007). Een bewerkte en in het Engels vertaalde versie verscheen als *Belgium and the Congo, 1885–1980* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

Vlaming kon samengaan met strijd voor emancipatie van de arbeider, maar ook een sterk katholiek karakter hebben.

Mijn uitgangspunt is dat de functie van Congo in de Vlaamse Beweging alleen te begrijpen is vanuit de driehoek Congo – België – Vlaanderen. Hoewel voor de periode van de Vrijstaat geldt dat Leopold niet uit naam van de Belgen heerser was van de Congo-Vrijstaat, was hij ook (en vooral) het Belgische staatshoofd. Wie de Vlaamse houding ten opzichte van de kolonisatie losweekt van opvattingen over België en de monarchie, begrijpt vermoedelijk maar weinig van de rol die Congo speelde in de Vlaamse Beweging. Wie Vlaanderen uit deze driehoek weglaat, loopt anderszins het risico de impact van het kolonialisme te veel op nationaal niveau te situeren en daarmee regionale verschillen uit het oog te verliezen. In de afgelopen twintig jaar is veel onderzoek gedaan naar de effecten van de kolonie op de metropool.⁸ Ik wil dat onderzoek inhoudelijk en theoretisch aanvullen door te onderzoeken wat de impact is van de kolonie op een natie zonder eigen staat.⁹ In strikte zin is Vlaanderen daarom geen metropool, want het had geen kolonie. Het maakt wel deel uit van een metropool. Ik wil, met andere woorden, de interactie tussen kolonialisme en natievorming uitwerken voor een casus waarbij metropool en natie niet samenvallen.

Omdat ik een fenomeen onderzoek dat vanuit verschillende disciplinaire contexten is bestudeerd, ben ik schatplichtig aan ten minste drie vakgebieden. Het gaat daarbij zoals gezegd om de studie van de Vlaamse Beweging en de postkoloniale studies, maar ook om de neerlandistiek. Ik zal mij in het meer theoretische deel van mijn scriptie verhouden tot deze drie onderzoekstradities en laten zien hoe ze van elkaar kunnen profiteren. Het uitgangspunt daarbij is dat van de neerlandistiek. Die vormt immers de disciplinaire achtergrond van deze scriptie. Dit betoog mag daarom ook worden gelezen als pleidooi voor een neerlandistiek die de erfenis van het kolonialisme serieus neemt en probeert te begrijpen hoe vertogen over (post-)kolonialisme vorm kregen in hun historische context. In zekere zin is de insteek van deze scriptie een reactie op de teleurstellende manier waarop de Vlaamse koloniale literatuur in het verleden is geanalyseerd. De meeste studies komen, zelfs als zij de historische context niet willen vergeten, niet verder dan een analyse van de mate waarin een literaire tekst kritisch staat ten opzichte van het kolonialisme (of niet).¹⁰ Ik denk dat een neerlandistiek die niet te beroerd is om analyses van Vlaamse romans over kolonialisme aan te vullen met ‘obscurdere’ bronnen – zoals tijdschriften en kranten – beter in staat is om te begrijpen hoe

⁸ Het artikel dat de theoretische uitgangspunten van deze ontwikkeling uiteenzette en in zekere zin aan het begin staat van deze ontwikkeling is Frederick Cooper & Ann Laura Stoler, 'Between Metropole and Colony: Rethinking a Research Agenda.' In: idem (red.), *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World* (Berkeley: University of California Press, 1997), 1–56.

⁹ Een belangrijke parallel is de situatie van Ierland binnen het Britse imperium: Ierland maakte deel uit van een groter geheel (het Verenigd Koninkrijk), waarbinnen Iers-nationalisten zich gemarginaliseerd voelden, en tegelijk was Ierland (c.q. waren Ieren) actief in de Britse koloniën en hadden die koloniën impact op Ierland. Zie bijvoorbeeld Joseph Lennon, *Irish Orientalism: A Literary and Intellectual History* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2008).

¹⁰ Vgl. Matthijs de Ridder, “Een Congoleesche werpspeer en een brok rubber, die onder ‘s konings neus neergelegd waren”: Koloniale bedenkingen bij Willem Elsschot en Gaston Burssens.’ In: Vincent Viaene, David Van Reybrouck & Bambi Ceuppens (red.), *Congo in België: Koloniale cultuur in de metropool* (Leuven: Leuven University Press, 2009), 203–214, aldaar 204–205.

in Nederlandstalige culturen gedacht werd over kolonialisme dan een neerlandistiek die zich beperkt tot steeds verfijndere analyses van een relatief klein corpus, hoe goed die analyses ook kunnen zijn.

Mijn analyse van de functie die Congo heeft in het discours van de Vlaamse Beweging, is daarom gebaseerd op de lezing van verschillende soorten teksten. Dat zijn vooral kranten en tijdschriften. Ik lees dag- en weekbladen en tijdschriften en laat zien wat deze bronnen zeggen over de manier waarop in de Vlaamse Beweging werd gedacht. Ik orden mijn analyses aan de hand van de verdeling van België en (bij gevolg) Vlaanderen in drie zuilen: een katholieke, liberale en socialistische. Die ‘verzuilingslogica’ veronderstelt dat iedere zuil eigen accenten legt in haar denken over Congo en het Belgische kolonialisme. Het ligt immers in de lijn der verwachting dat de katholieke Beweging zich zal identificeren met de missies, dat de liberale Beweging belang zal hechten aan economische en persoonlijke vrijheid en dat de socialistische Beweging de klassenstrijd bij haar opvattingen over Congo zal betrekken.

1.2 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk, hoofdstuk 2, analyseer ik de (recente) historiografie over de Belgische koloniale geschiedenis en de Vlaamse Beweging. Ik doe dat laatste aan de hand van de theoretische achtergronden van deze scriptie. Centraal in deze scriptie staat het idee dat koloniatoren niet alleen invloed uitoefenden op hun koloniën, maar dat de koloniën zelf ook hun weerslag hadden op het land dat koloniseerde. Dit idee en de navolging van dit idee in de bestudering van de Belgische koloniale geschiedenis wordt uitvoeriger besproken in dit hoofdstuk. In hoofdstuk 2 bespreek ik daarnaast de manier waarop neerlandici en literatuurwetenschappers hebben geschreven over de Vlaamse Congoliteratuur. Aan het eind van dit hoofdstuk formuleer ik op basis van de theoretische uitgangspunten en de ontwikkelingen in de historiografie een benadering die ik zal toepassen bij mijn analyses. In hoofdstuk 3 presenteer ik mijn methode. Ik laat in dat hoofdstuk zien hoe ik mijn bronnen heb verzameld, hoe ik ze gebruik en hoe mijn analyses eruitzien.

De drie hoofdstukken die daarop volgen, hoofdstuk 4–6, bevatten de kern van deze scriptie: de analyses. Ieder hoofdstuk richt zich op een zuil waarbinnen de Vlaamse Beweging actief was: hoofdstuk 4 gaat over de katholieke Vlaamse Beweging, hoofdstuk 5 over de liberale Vlaamse Beweging en hoofdstuk 6 over de socialistische Vlaamse Beweging. In de analysehoofdstukken laat ik zien hoe in ieder van deze zuilen gedacht werd over Congo en het kolonialisme. Ik heb daarbij, zoals gezegd, aandacht voor de eigenheden van de verschillende zuilen. Omdat de hoofdstukken 4–6 dezelfde periode bespreken aan de hand van verschillende bronnen, is het nuttig om de uitkomsten van deze hoofdstukken met elkaar te vergelijken. Die vergelijking volgt in de conclusie, waar ik aan de hand van deze vergelijking mijn hoofdvraag beantwoord, het belang van mijn scriptie bepaal en suggesties doe voor verder onderzoek.

2 | Historiografie en theoretisch kader

Wie over Congo en België schrijft, kan niet om David Van Reybroucks *Congo* heen.¹¹ Van dit boek, dat verscheen in 2010, vijftig jaar na de Congolese onafhankelijkheid, werden binnen twee jaar meer dan 100.000 exemplaren verkocht.¹² Het won bovendien belangrijke literaire prijzen, waaronder de *Libris Geschiedenisprijs* als de *AKO Literatuurprijs*.¹³ Van Reybroucks boek bracht de Congolese geschiedenis bij een groot publiek. Maar hoe verhoudt *Congo* zich tot de historiografie over Congo? Wat is Van Reybroucks rol in het debat over Congo? En in welke richtingen heeft dat debat zich de laatste decennia eigenlijk ontwikkeld? Over zulke vragen gaat dit hoofdstuk, dat zich richt op de historiografie van de Belgische koloniale geschiedenis en het theoretisch kader van mijn onderzoek presenteert. Het gaat echter ook over twee andere relevante vakgebieden: de nationalismestudies (specifiek: de studie van de Vlaamse Beweging) en de neerlandistiek. Ik presenteer mijn historiografische analyse en theoretisch kader in drie paragrafen – een per vakgebied – waarbij ik mij richt op ontwikkelingen die voor deze scriptie van belang zijn.

Door het eigen karakter van ieder van deze drie onderzoekstradities en door de specifieke inzichten die ik aan ieder van deze onderzoeksgebieden wil ontleenen, heeft iedere historiografische paragraaf een eigen focus. In de eerste paragraaf analyseer ik de historiografie van de Belgische koloniale geschiedenis. Het gaat mij daarbij vooral om de bestudering van de ‘impact van de kolonie’ en de inzichten die deze benadering heeft opgeleverd bij de bestudering van de Belgische koloniale geschiedenis. Ik richt mij met name op de Congo-Vrijstaat (1885–1908) en de Belgische koloniale geschiedenis tot de Eerste Wereldoorlog, maar plaats de historiografie van deze periode tegen de achtergrond van de Belgische (academische) omgang met koloniale geschiedenis. In de tweede paragraaf bespreek ik de historiografie van de Vlaamse Beweging en laat ik zien op welke manier de Vlaamse Beweging in verband is gebracht met Congo en het kolonialisme. De derde paragraaf behandelt de manier waarop in de neerlandistiek is omgegaan met de Vlaamse koloniale literatuur over Congo en betoogt dat deze manier lange tijd niet erg productief is geweest. Het theoretisch kader is overigens niet strikt ‘theoretisch’, maar wordt voor een belangrijk deel ontleend aan recente ontwikkelingen in de historiografie. Het gaat mij dus niet zozeer

¹¹ David Van Reybrouck, *Congo: Een geschiedenis* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2010).

¹² Volgens de *CPNB Top 100* van 2010 (>60.000 exemplaren) en 2011 (>40.000 exemplaren). Online via www.cpnb.nl/campagnes/cpnb-top-100-2016/uitgaven (geraadpleegd op 13 juni 2019).

¹³ Het boek kreeg niet alleen veel lof, maar ook stevige kritiek. Zie voor een analyse van deze kritiek Idesbald Goddeeris, ‘Postcolonial Belgium: The Memory of the Congo.’ *Interventions* 17.3 (2015), 434–451, aldaar 440–442. Goddeeris meent dat de critici zelf duidelijke politieke agenda’s hadden, maar merkt ook op dat Van Reybroucks visie op het Belgische kolonialisme ‘rather forgiving’ is.

om een exegese van specifieke theoretische of programmatische teksten, maar vooral om de manier waarop zulke teksten navolging hebben gevonden.

2.1 Koloniale en postkoloniale geschiedenis

2.1.1 De historiografie over de Belgische koloniale geschiedenis

De geschiedschrijving van het Belgische kolonialisme begon als een koloniale poging tot zelfbegrip: Tot de jaren vijftig werd deze geschiedenis vooral geschreven door direct betrokkenen, die het kolonialisme en Leopold II verheerlijkten.¹⁴ Vanaf de jaren vijftig begonnen academici, waarvan Jean Stengers de belangrijkste was, zich bezig te houden met de geschiedenis van het Belgische kolonialisme. In deze fase stonden onderzoekers nog steeds positief ten opzichte van het kolonialisme, hoewel Stengers afscheid nam van de hagiografische benadering van Leopold.¹⁵ Het idee dat Leopold een *solitary genius* zou zijn geweest, die een kolonie wilde in weerwil van de onverschilligheid van zijn landgenoten, bleef echter doorklinken in het werk van Stengers.¹⁶ Bovendien had de bestudering van het Belgische kolonialisme een marginale plaats binnen de Belgische academische geschiedenis.¹⁷

In de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw verschenen een aantal studies die Leopold II van zijn sokkel wierpen. De belangrijkste twee, Daniel Vangroenweghes *Rood rubber* (1985) en Adam Hochschild's *King Leopold's Ghost* (1998), deden veel stof opwaaien en confronteerden het grote publiek met een veel kritischer beeld van Leopold II dan in het Belgische onderwijs gangbaar was.¹⁸ Deze studies waren echter gebaseerd op informatie die in het academische debat voor het grootste deel bekend was, maar het grote publiek niet had weten te bereiken. Het publieke debat over het Belgische kolonialisme kreeg dus een nieuwe dimensie door Vangroenweghe en Hochschild, terwijl het academische debat er minder door veranderde.¹⁹ Dat neemt niet weg dat de studies van Hochschild en Vangroenweghe in zekere

¹⁴ Guy Vanthemsche, 'The Historiography of Belgian Colonialism in the Congo.' In: Csaba Lévai (red.), *Europe and the World in European Historiography* (Pisa: Pisa University Press, 2006), 89–119, aldaar 93–94. Een Nederlandse vertaling van dit artikel verscheen als Guy Vanthemsche, 'De historiografie van het Belgische kolonialisme in Congo.' In: Guy Vanthemsche, Machteld De Metsenaere & Jean-Claude Burgelman (red.), *De tuin van heden: Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving* (Brussel: VUBPress, 2007), 417–456.

¹⁵ Vanthemsche, 'The Historiography of Belgian Colonialism', 96.

¹⁶ Vincent Viaene, 'King Leopold's Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party, 1860–1905.' *The Journal of Modern History* 80.4 (2008), 741–790, aldaar 742.

¹⁷ Vanthemsche, 'The Historiography of Belgian Colonialism', 100.

¹⁸ Daniel Vangroenweghe, *Rood rubber: Leopold II en zijn Kongo* (Leuven: Van Halewyck, 2010 [1985]); Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa* (Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 1999). Vgl. Vanthemsche, 'The Historiography of Belgian Colonialism', 89 en 103–105.

¹⁹ Zie voor de impact van historiografische debatten op de Belgische publieke opinie Geert Castryck, 'Whose History is History? Singularities and Dualities of the Public Debate on Belgian Colonialism.' In: Csaba Lévai (red.), *Europe and the World in European Historiography* (Pisa: Pisa University Press, 2006), 71–88. Voor een analyse van de redenen waarom juist *King Leopold's Ghost* zo'n impact had, zie

zin leidde tot hernieuwd onderzoek naar Leopold II en de Congo-Vrijstaat.²⁰ In de afgelopen twintig jaar is het onderzoeksperspectief bovendien verbreed: Er kwam bijvoorbeeld aandacht voor de interactie tussen wetenschap en kolonisatie.²¹ Bovendien werd de manier waarop in België wordt omgegaan met het koloniale verleden steeds meer onderwerp van wetenschappelijke studie.²² Er is, kortom, steeds meer aandacht voor de manier waarop België en de Belgen werden gevormd door de kolonisatie van Congo.

2.1.2 Postcolonial studies: Metropool-kolonie

Veel van dit recente onderzoek naar is daarmee schatplichtig aan het uit de *postcolonial studies* afkomstige idee dat er een wisselwerking bestaat tussen kolonisator en gekoloniseerde.²³ In hun invloedrijke ‘Between Metropole and Colony: Rethinking a Research Agenda’ stellen Ann Laura Stoler en Frederick Cooper voor om metropool en kolonie niet los van elkaar, maar in ‘a single analytic field’ te bestuderen.²⁴ De Europese imperia en hun metropolen (‘moederlanden’) werkten, met andere woorden, op elkaar in en beïnvloedden elkaar wederzijds. Centraal in deze benadering is het idee dat de tegenstelling tussen kolonisator en gekoloniseerde geen stabiel gegeven is, maar veranderlijk is en wordt betwist. Onderzoekers zouden deze tegenstelling daarom niet als uitgangspunt moeten nemen van hun onderzoek, maar historisch moeten verklaren. Stoler en Cooper bespreken vele verschillende benaderingen binnen de *postcolonial studies* en doen op allerlei terreinen

Sarah De Mul, ‘The Holocaust as a Paradigm for the Congo Atrocities: Adam Hochschild’s *King Leopold’s Ghost*.’ *Criticism* 53.4 (2011), 587–606, aldaar 592–602.

²⁰ De literatuur over Leopold II en de Congo-Vrijstaatcontroverse is gigantisch. Zie voor een (enigszins gedateerd) overzicht van deze periode Jean Stengers & Jan Vansina, ‘King Leopold’s Congo, 1886–1908.’ In: Roland Oliver & G. N. Sanderson (red.), *The Cambridge History of Africa. Volume 6: From 1870 to 1905* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 315–358. Zie voor recente studies naar Leopold II bijvoorbeeld Michel Dumoulin, *Léopold II, un roi génocidaire?* (Bruxelles: Académie Royale de Belgique, 2005) en de verschillende bijdragen in Pierre-Luc Plasman e.a., *Leopold II: Ongegeneerd genie? Buitenlandse politiek en kolonisatie* (Tielt: Lannoo, 2009). Voor een analyse van de betekenis van de onderzoekscommissie die Leopold onder internationale druk instelde, zie Berber Bevernage, ‘The Making of the Congo Question: Truth-Telling, Denial and “Colonial Science” in King Leopold’s Commission of Inquiry on the Rubber Atrocities in the Congo Free State (1904–1905).’ *Rethinking History* 22.2 (2018), 203–238.

²¹ Zie bijvoorbeeld Maarten Couttenier, *Congo tentoongesteld: Een geschiedenis van de Belgische antropologie en het museum van Tervuren (1882–1925)* (Leuven: ACCO, 2005); Ruben Mantels, *Geleerd in de tropen: Leuven, Congo & de wetenschap, 1885–1960* (Leuven: Leuven University Press, 2007).

²² Zie bijvoorbeeld Idesbald Goddeeris, ‘Postcolonial Belgium: The Memory of the Congo.’ *Interventions* 17.3 (2015), 434–451; Idesbald Goddeeris, ‘Colonial Streets and Statues: Postcolonial Belgium in the Public Space.’ *Postcolonial Studies* 18.4 (2015), 397–409; Idesbald Goddeeris, ‘Square de Léopoldville of Place Lumumba?’ *Tijdschrift voor geschiedenis* 129.3 (2016), 349–372; en Matthew Stanard, *The Leopard, the Lion, and the Cock: Colonial Memories and Monuments in Belgium* (Leuven University Press, 2019).

²³ Vgl. Idesbald Goddeeris & Sindani E. Kiangu, ‘Congomania in Academia: Recent Historical Research on the Belgian Colonial Past.’ *BMGN - Low Countries Historical Review* 126.4 (2011), 54–74, aldaar 63–67.

²⁴ Ann Laura Stoler & Frederick Cooper, ‘Between Metropole and Colony: Rethinking a Research Agenda.’ In: idem (red.), *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World* (Berkeley: University of California Press, 1997), 1–56, aldaar 4.

voorstellen voor de bestudering van het kolonialisme – veel meer terreinen dan zinvol is om hier te bespreken. Voor mijn onderzoek zijn met name een aantal opmerkingen over de relatie tussen kolonialisme en nationale identiteiten relevant. Stoler en Cooper vragen zich allereerst af in hoeverre het denken over een gedeeld Europees ras en beschaving samenging met een verhoogd bewustzijn van nationale verschillen.²⁵ Zij stellen daarnaast dat de identiteit van de metropool gevormd wordt in relatie tot de kolonie en tot andere staten:

Imperial states were also particular kinds of entities: nineteenth-century Great Britain or Holland was not Switzerland. Imperial states did not have a pristinely metropolitan existence that *then* got transported, in however complex a way, to the colonies. The “imagined community” that was, for example, England was imagined in relation to Ireland and Scotland, to Jamaica and the North American colonies, as well as in relation to Spain and France.²⁶

De identiteit van *imperial states* ontstond dus niet onder een stolp, maar in relatie met de koloniën. Het zelfbeeld van deze staten is daarmee niet onafhankelijk van de koloniën, maar komt juist tot stand in relatie met deze koloniën. Koloniën oefenen, met andere woorden, invloed uit op hun metropolen. Dit inzicht is een belangrijk uitgangspunt geweest bij de bestudering van de ‘nationale’ identiteiten van imperia, waaronder de bestudering van de Belgische identiteit ten opzichte van Congo.

2.1.3 De Belgische koloniale geschiedenis en metropool-kolonie

In de jaren tachtig van de vorige eeuw verschenen twee studies die kunnen worden gezien als voortuitwijzingen naar de benadering van Stoler en Cooper en de toepassing ervan op de Belgische koloniale geschiedenis. Eddy Stols constateerde in de eerste van deze studies dat historici van het Belgisch imperialisme zó eensgezind waren over de Belgische terughoudendheid ten opzichte van het koloniale project dat het gevaar van ‘vastroesten in vaststaande waarheden’ op de loer lag.²⁷ Stols zelf ziet deze terughoudendheid als een rookgordijn, opgetrokken vanwege ideologische motieven, dat verhult dat de praktijk anders was, en is bovendien van mening dat politieke kritiek op de kolonisatie eerder pragmatisch dan principieel was.²⁸ Om beter te kunnen beoordelen hoe kolonisatie en expansie in België een rol speelden, stelt hij voor om de cultuurgeschiedenis ervan te bestuderen:

Belangrijker nog dan deze motivaties, nuances en evoluties in de terughoudendheid van het politiek bewustzijn tegenover koloniale ondernemingen lijkt ons de ondervraging te

²⁵ Stoler & Cooper, ‘Between Metropole and Colony’, 13.

²⁶ Stoler & Cooper, ‘Between Metropole and Colony’, 22. (Nadruk in origineel.)

²⁷ Eddy Stols, ‘Kolonisatie en expansie in het dagelijks leven van de hedendaagse tijd (1830–1940).’ *Bijdragen tot de geschiedenis* 64.3-4 (1981), 237–259, aldaar 238.

²⁸ Stols, ‘Kolonisatie en expansie’, 239–240.

zijn van de sociaal-economische gegevens, van het gedrags- en verbruikspatroon, kortom van de alledaagse cultuur.²⁹

In het vervolg van het artikel inventariseert Stols allerlei verschijnselen die blijk geven van de Belgische omgang met globalisering en imperialisme, zoals film en fotografie.³⁰ De impact van deze en andere media wordt geanalyseerd door Luc Vints in *Kongo made in Belgium*, waarin Vints onderzoekt hoe Congo in propaganda aan de Belgische bevolking werd gepresenteerd.³¹ Net als Stols benadrukt Vints dat de invloed van de kolonie op de ‘mentaliteit’ met name in het alledaagse moet worden gezocht. Waar Stols en Vints veel aandacht hebben voor objecten, hebben ze minder aandacht voor het denken over de kolonie.

In België was het artikel van Stoler en Cooper een van de oorzaken van een nieuwe golf onderzoek naar de invloed van Congo op België. Guy Vanthemsches *Congo: De impact van de kolonie op België* (2007) was de eerste monografie die aan dit onderwerp werd gewijd.³² Vanthemsche is allereerst geïnteresseerd in de economische en politieke impact van Congo op België.³³ Hij stelt dat begrip van deze aspecten een noodzakelijke voorwaarde is om de sociale en culturele effecten van de kolonisatie op België te kunnen begrijpen. Bovendien is er volgens Vanthemsche een gebrek aan syntheses over de Belgische socioculturele geschiedenis, waardoor de impact van Congo op deze terreinen moeilijk te wegen is.³⁴ Vanthemsches studie besteedt derhalve weinig tot geen aandacht aan de culturele impact van de kolonie op België.

Een andere politieke analyse van het Belgisch imperialisme is Vincent Viaene’s ‘King Leopold’s Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party, 1860–1905’.³⁵ In dit artikel, dat weliswaar slechts een deel van de periode van kolonisatie bestrijkt, vraagt Viaene zich af hoe in de wijde kring rond Leopold II werd gedacht over imperialisme en de kolonisatie van Congo. Meer dan Vanthemsche bestudeert Viaene echter ook de sociale geschiedenis van ideeën over de kolonie. Hij concludeert dat België weliswaar niet *en masse* een land vol imperialisten werd, maar dat er zeker een ‘imperially minded elite’ ontstond.³⁶ Viaene analyseert daarnaast Leopolds eigen imperiale ambities: Leopold wilde ‘kleine België’ vergroten, om zo te compenseren voor het verlies van Nederlands-Limburg en Luxemburg in 1839 en om interne spanningen, zoals die tussen de verschillende klassen als de toenemende spanningen tussen Walen en Vlamingen, te overbruggen.³⁷ Het artikel besteedt daarnaast

²⁹ Stols, ‘Kolonisatie en expansie’, 242.

³⁰ Stols, ‘Kolonisatie en expansie’, 249.

³¹ Luc Vints, *Kongo made in Belgium: Beeld van een kolonie in film en propaganda* (Leuven: Kritak, 1984).

³² Guy Vanthemsche, *Congo: De impact van de kolonie op België* (Tielt: Lannoo, 2007). Een bewerkte en in het Engels vertaalde versie verscheen als *Belgium and the Congo, 1885–1980* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012). Ik verwijs in het vervolg naar die Engelse vertaling.

³³ Vanthemsche, *Belgium and the Congo*, 10–11.

³⁴ Vanthemsche, *Belgium and the Congo*, 12.

³⁵ Vincent Viaene, ‘King Leopold’s Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party, 1860–1905.’ *The Journal of Modern History* 80.4 (2008), 741–790.

³⁶ Viaene, ‘King Leopold’s Imperialism’, 789.

³⁷ Viaene, ‘King Leopold’s Imperialism’, 750–757. Zie voor andere recente analyses van Leopolds imperialisme bijvoorbeeld Michel Dumoulin, “Een groter België”: De koning, België en de wereld in

aandacht aan de manier waarop de (Franstalige) media werden gebruikt om sympathie voor het imperialisme te verspreiden.³⁸ Het artikel van Viaene is daarmee een belangrijke analyse van het denken over imperialisme in België, maar ook hier komt de culturele impact van de kolonie slecht zijdelings aan bod.

Een studie waarin deze impact – die haar weerslag vond in een ‘koloniale cultuur’ – wel wordt onderzocht, is de bundel *Congo in België: Koloniale cultuur in de metropool* (2009). In de inleiding bij deze bundel introduceren de redacteurs – Vincent Viaene, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens – het onderscheid tussen ‘minimalisten’ en ‘maximalisten’ met betrekking tot de impact van de kolonie.³⁹ Minimalisten menen dat de impact van de kolonie vooral bestaat uit de ‘auto-referentiële invloed van een Belgische voorstelling van Congo op België’.⁴⁰ Zij denken daarom Congo zonder problemen kan worden weggelaten uit de cultuurgeschiedenis van België. Maximalisten daarentegen zijn van mening dat de impact van Congo groot was en dat zij daarom niet weggelaten kan worden bij het schrijven van de Belgische geschiedenis. Met dit begrippenpaar is het mogelijk om onderzoek naar de impact van de kolonie in groepen in te delen, maar het helpt onderzoekers ook de vraag te stellen hoe groot de impact van de kolonie was.

Twee artikelen uit *Congo in België* verdienen in de context van dit hoofdstuk een blik van dichterbij. In het eerste van de twee, ‘De Congolese identiteitscrisis van België rond 1908’, analyseert Vincent Viaene de manier waarop de overname van 1908 in België werd beleefd.⁴¹ Op basis van een analyse van (met name) de politieke situatie concludeert Viaene dat België rond die overname een identiteitscrisis beleefde en dat 1908 kan worden gezien als een ‘*defining moment*’ in de geschiedenis van België.⁴² Viaene staat dus op de as van minimalisten-maximalisten aan de kant van de laatsten. Tom Verschaffel neigt meer richting de eersten in zijn artikel over ‘Congo in de Belgische zelfrepresentatie.’⁴³ Verschaffel meent dat Congo een afzonderlijke positie innam in het verhaal van België en dat deze positie de

1905.’ In: Pierre-Luc Plasman e.a., *Leopold II: Ongegeneerd genie? Buitenlandse politiek en kolonisatie* (Tielt: Lannoo, 2009), 127–142; Jan Vandersmissen, ‘Leopold II en zijn koloniale doctrine: Van de Hertog van Brabant tot 1885.’ In: Pierre-Luc Plasman e.a., *Leopold II: Ongegeneerd genie? Buitenlandse politiek en kolonisatie* (Tielt: Lannoo, 2009), 73–90; en Jan Vandersmissen, *Koningen van de wereld: Leopold II en de aardrijkskundige beweging* (Leuven: ACCO, 2009).

³⁸ Viaene, ‘King Leopold’s Imperialism’, 767–769.

³⁹ Vincent Viaene, David Van Reybrouck & Bambi Ceuppens, ‘Koloniale cultuur in de Belgische metropool.’ In: idem (red.), *Congo in België: Koloniale cultuur in de metropool* (Leuven: Leuven University Press, 2009), 11–27, aldaar 16–17. Zoals door Viaene, Van Reybrouck en Ceuppens betoogd worden, bevat *Congo in België* bijdragen uit beide categorieën. Voor een zeer uitgebreide en diepgravende recensie van deze bundel, zie Matthew G. Stanard, ‘“Made in Congo?” On the Question of Colonial Culture in Belgium.’ *Revue Belge de Philologie et d’histoire* 88.4 (2010), 1301–1318.

⁴⁰ Viaene, Van Reybrouck & Ceuppens, ‘Koloniale cultuur’, 16.

⁴¹ Vincent Viaene, ‘Reprise-remise: De Congolese identiteitscrisis van België rond 1908.’ In: Vincent Viaene, David Van Reybrouck & Bambi Ceuppens (red.), *Congo in België: Koloniale cultuur in de metropool* (Leuven: Leuven University Press, 2009), 43–62.

⁴² Viaene, ‘Reprise-remise’, 60. (Nadruk in origineel.)

⁴³ Tom Verschaffel, ‘Congo in de Belgische zelfrepresentatie.’ In: Vincent Viaene, David Van Reybrouck & Bambi Ceuppens (red.), *Congo in België: Koloniale cultuur in de metropool* (Leuven: Leuven University Press, 2009), 63–79. Vgl. voor de positie op de as minimalisten-maximalisten Viaene, Van Reybrouck & Ceuppens, ‘Koloniale cultuur’, 18–19.

marginaliteit van Congo en het kolonialisme in dit verhaal heeft bepaald.⁴⁴ Zijn keuze voor een aantal sleutelmomenten – vieringen van de Belgische nationale identiteit – lijkt daarbij echter sturend richting de conclusie. Hoewel het nooit deel uit is gaan maken van het Belgische nationale verhaal, is het niet ondenkbaar dat Congo in andere bronnen als belangrijker voor België naar voren komt dan Verschaffel betoogt.

2.1.4 Benadering

De metropool-koloniebenadering van Stoler en Cooper biedt, zoals bovenstaande analyse laat zien, productieve mogelijkheden voor de analyse van de impact van de kolonie op België. Ik plaats mijn onderzoek daarom graag in dat kader. Bovendien zijn er een aantal aspecten van de historiografie die ik wil aanvullen. Allereerst is het meeste van het onderzoek naar de impact van de kolonie gericht op heel België en niet op de verschillende groepen die er deel vanuit maken, zoals de Vlamingen.⁴⁵ Ik richt me op een deel van België, namelijk Vlaanderen (specifieker: de Vlaamse Beweging).⁴⁶ Het gaat in deze scriptie vooral op de impact van de kolonisatie op de Vlaamse Beweging, een intranationale nationalistische beweging. Juist de interactie tussen kolonie en een specifiek deel van de metropool is in de historiografie over de Belgische koloniale geschiedenis tot nu toe blijven liggen. Het is daarom mijn bedoeling om, analoog aan Verschaffels artikel, te zien welke rol Congo speelt in de Vlaamse zelfrepresentatie.

Ten tweede kiest deze scriptie voor een meer socioculturele benadering dan in veel van het recente onderzoek gebruikelijk is. Ik bestudeer het discours van een nationalistische beweging met betrekking tot de kolonie in *gedrukte* bronnen. Het gaat me daarbij vooral om een socioculturele en veel minder om een politieke analyse: Hoe door Vlaamse politici over Congo werd gedacht, komt in mijn analyse (vrijwel) niet aan bod. Ik ben daarentegen geïnteresseerd hoe het denken over Congo samenhangt met de sociale structuur waarin dat denken een plaats heeft. Dat betekent in mijn geval vooral dat ik me richt op de verzuiling, dat ik aanneem dat de verzuiling het denken over Congo en kolonialisme beïnvloedt en dat ik wil weten hoe dat precies gebeurt. ‘Impact’ moet daarom enigszins metaforisch worden opgevat. De manier waarop flaminganten over Congo denken wordt weliswaar beïnvloed door ontwikkelingen in Congo, maar is – om *Congo in België* te parafaseren – in hoge mate een ‘auto-referentiële invloed van een Vlaamse voorstelling van Congo op Vlaanderen’. De daden of meningen van Congolezen komen in deze scriptie niet aan bod – het zijn de Vlamingen die

⁴⁴ Verschaffel, ‘Congo in de Belgische zelfrepresentatie’, 79.

⁴⁵ Er bestaan wel artikelen over de manier waarop door Vlaamse vrijzinnigen en Belgische socialisten werd gedacht over Congo, maar die verwijzen niet naar de metropool-koloniebenadering. Zie Ruddy Doom, ‘De Vlaamse vrijzinnigen en de koloniale kwestie (1885–1960).’ In: Gily Coene, Jimmy Koppen & Frank Scheelings (red.), *Op zoek... De evolutie van het vrijzinnig humanisme in Vlaanderen sinds de Tweede Wereldoorlog* (Brussel: Centrum voor Academische en Vrijzinnige Archieven, 2018), 65–80; Rudy Doom, ‘Belgisch socialisme en kolonisering: Dépendance chacha?’ *Brood & Rozen* 15.4 (2010), 4–27; en Guy Vanthemsche, ‘De Belgische socialisten en Congo 1895–1960.’ *Brood & Rozen* 4.2 (1999), 30–65.

⁴⁶ Zie 2.2 voor de historiografie van de Vlaamse Beweging in relatie tot Congo.

veelal schrijven over een land dat ze nooit bezochten, maar waar ze vaak wel een mening over hebben.

2.2 De studie van de Vlaamse Beweging

Net als het onderzoek naar de Belgische koloniale geschiedenis, is de historiografie van de Vlaamse Beweging lange tijd gedomineerd geweest door *insiders*. Invloedrijke actoren, zoals Paul Fredericq en Hendrik Elias, schreven geschiedenissen van de Beweging. De literatuur over de relatie tussen Vlaanderen en Congo – toch al een onderwerp dat in de historiografie slechts marginaal aan bod is gekomen – is daardoor een tijd lang gekleurd geweest door hun interpretaties. Dat geldt zeker de literatuur die verscheen voor de verwetenschappelijking van de studie van de Vlaamse Beweging.⁴⁷ Pas sinds de laatste decennia lijkt ruimte te komen voor analyses met meer afstand.

2.2.1 De Vlaamse Beweging en het kolonialisme

Enkele vroege geschiedenissen van de Vlaamse Beweging bespreken beknopt de rol van Congo en de Congo-Vrijstaat in de Vlaamse Beweging. Maurits Basse verwijst heel kort naar de discussie over het gebruik van het Vlaams in Congo in zijn *De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930*, maar over andere aspecten van de kolonisatie schrijft hij niet.⁴⁸ In zijn vierdelige *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte 1780–1914* besteedt ook Hendrik Elias kort aandacht aan Congo. Elias verwijst naar een discussie over de taalvraag in Congo, maar merkt meteen daarna op: ‘Dat er om het taalvraagstuk in Kongo enige beroering in Vlaanderen mogelijk zou geweest zijn, moest iedereen a priori wel als zeer onwaarschijnlijk beschouwen’.⁴⁹ Hoewel hij er dus kort aandacht aan geeft, lijkt het hem een kwestie die de Vlaamse Beweging nauwelijks zou kunnen beroeren. Voor deze flaminganten-historici is Congo dus een marginaal verschijnsel.

In een artikel uit 1975 vraagt K. Franssens als eerste aandacht voor een van de kwesties die in deze scriptie centraal staat. Op basis van een artikel uit 1885 in het liberaal-flamingantische weekblad *De kleine gazette* merkt Franssens op dat er in Congo sprake zou zijn geweest van een soort dubbele kolonisatie:

We gaan uit van het principe dat elk volk, waar ook ter wereld, recht heeft op zijn eigen kultuur; dit impliceert de verplichting deze kultuur te verdedigen en tevens dat de

⁴⁷ Voor de historiografie van de Vlaamse Beweging zie bijvoorbeeld Jo Tollebeek, ‘Historiografie.’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 20 juli 2019) en Harry Van Velthoven, ‘De historiografie over de Vlaamse Beweging: Ideeëngeschiedenis, machtsstrijd, natievorming.’ In: Guy Vanthemsche, Machteld De Metsenaere & Jean-Claude Burgelman (red.), *De tuin van heden: Dertig jaar onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving* (Brussel: VUB Press, 2007), 233–263.

⁴⁸ Maurits Basse, *De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930* (deel 1) (Gent: Van Rysselbergh & Rombaut, 1930), 91–93.

⁴⁹ Hendrik Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte 1780–1914* (deel 4) (Antwerpen: De Nederlandse boekhandel, 1965), 206.

andere groepen dit recht moeten erkennen en onaangetast laten. Dit is, tijdens de koloniale periode, niet gebeurd in Kongo, evenmin als dit in het België van toen gebeurde. De kolonisatie had in feite plaats op twee vlakken: de suprematie van Frankofoon op Vlaming en die van Frankofoon en Vlaming zelf op de inlander.⁵⁰

Hoewel Franssens iets zeer relevants opmerkt, namelijk dat Vlamingen zichzelf soms als gekoloniseerd presenteerden, heeft hij weinig distantie tot zijn onderwerp. Hij lijkt deze mening zelf immers te delen. Bij Franssens is het krantenartikel daarmee eigenlijk weinig anders dan een argument voor zijn eigen visie op de kolonisatie. In de oudere historiografie over de Vlaamse Beweging komt de vroege fase van de kolonisatie dus maar marginaal aan bod en als zij al aan bod komt, gebeurt dit met weinig distantie.

Die marginalisatie zou pas in 2003, enkele decennia later, verdwijnen. Toen verscheen Bambi Ceuppens' *Congo made in Flanders?* (2003), zonder twijfel de belangrijkste studie voor de relatie tussen kolonisatie en Vlaamse Beweging.⁵¹ In dit imposante boek analyseert Ceuppens vooral de manier waarop Vlamingen die in Congo woonden, hun Vlaams-zijn vormgaven in relatie tot het kolonialisme. Zij doet dit vooral vanuit antropologisch perspectief, maar daarnaast maakt ze veelvuldig gebruik van tijdschriften en literaire teksten. Hoewel Ceuppens kort verwijst naar de periode voor 1914, bevindt het zwaartepunt van haar onderzoek zich in de periode na de Tweede Wereldoorlog.⁵² Bovendien richt zich vooral op de manier waarop koloniale in Congo dachten over hun Vlaams-zijn in relatie tot de kolonie waarin zij leefden.

2.2.2 Benadering

Wat Ceuppens in haar studie heeft gedaan voor het begrip van de relatie tussen kolonisatie en Vlaamse Beweging na de Tweede Wereldoorlog, wil ik doen voor de periode voor de Eerste Wereldoorlog. Er zijn echter een aantal aspecten van mijn onderzoek waarbij ik methodologisch andere keuzes maak dan Ceuppens. Ik ben allereerst geen antropoloog en ik maak daarom geen gebruik van antropologische methoden zoals interviews. Ik kies ervoor om mij te beperken tot de analyse van gedrukte bronnen. Daarnaast richt ik mij op de Vlaamse Beweging in België. Zoals uit de analyses zal blijken, reisden slechts enkele van de auteurs die ik bespreek naar Congo. Zij schreven dus voornamelijk over een land dat ze nooit gezien hadden.

Een belangrijk doel van mijn onderzoek is om te laten zien dat het onjuist is om te denken dat taalpolitiek voor de Eerste Wereldoorlog de enige relevante factor was in het denken over Congo in de Vlaamse Beweging. Het gaat mij dus om een systematische analyse van de verschillende manieren waarop in de Vlaamse Beweging over Congo werd gedacht. Ik wil daarbij vooral de bandbreedte van dit denken in kaart brengen. De centrale vraag is daarmee: Op welke manieren werd door de verschillende zuilen in de Vlaamse Beweging

⁵⁰ K. Franssens, 'Vlaming in Zaïre.' *Ons Erdeel* 18 (1975), 689–701, aldaar 690.

⁵¹ Bambi Ceuppens, *Congo made in Flanders? Koloniale visies op "blank" en "zwart" in Belgisch Congo* (Gent: Academia Press, 2003).

⁵² Ceuppens, *Congo made in Flanders?*, 179–187.

gedacht over Congo en hoe verhouden deze manieren zich tot elkaar? Ik wil daarmee laten zien dat het zinvol is om de rol van Congo en kolonialisme in de Vlaamse Beweging verder te bestuderen.

2.3 De neerlandistiek

2.3.1 De neerlandistiek en de Vlaamse Congoliteratuur

Ook de bestudering van de Vlaamse Congoliteratuur werd geïnitieerd door koloniale. De eerste geschiedenis van de Vlaamse Congoliteratuur, *Geschiedenis van de Vlaams-Afrikaanse letterkunde*, is bijvoorbeeld geschreven door twee voormalig koloniale en is sterk koloniaal gekleurd.⁵³ Pas twintig jaar later, in de jaren tachtig, verschenen de eerste wetenschappelijke artikelen en studies. Deze teksten zijn inventariserend, maar openden tegelijk ook het inhoudelijke debat over de Vlaamse Congoliteratuur. In wat lange tijd de meest uitgebreide wetenschappelijke analyse van de Vlaamse literatuur over Congo is geweest, onderzoeken Koen Bogers en Patrick Wymeersch bijvoorbeeld hoe ‘vooroordelen en stereotypen’ een rol spelen in de Vlaamse Congoliteratuur.⁵⁴ Deze en het merendeel van de overige studies naar de Vlaamse Congoliteratuur vertrekken vanuit een aantal gedeelde methodologische keuzes, die de aard van deze studies in hoge mate hebben bepaald.⁵⁵ Deze keuzes hebben zowel betrekking de gekozen benadering als aan het gebruikte bronnenmateriaal. Het onderzoek is qua benadering veelal normatief van aard: (ex-)koloniale beoordelen teksten op de mate waarin zij de *colonial experience* in woorden vatten, terwijl veel van het andere onderzoek probeert te bepalen in welke mate de Congoliteratuur pro- of antikoloniaal is.⁵⁶ Qua bronnen is er een relatief klein corpus canonieke teksten dat steeds weer opduikt – de belangrijkste hiervan zijn vermoedelijk Cyriel Buysse's *Zwarte kost* (1898) en (het Nederlandse) *Tropenwee*

⁵³ Arthur Verthé & Bernard Henry, *Geschiedenis van de Vlaams-Afrikaanse letterkunde* (Leuven: Davidsfonds, 1961). Zie ook Frits Pittery & Daniël Verhelst, ‘Verthé, Arthur.’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 16 juli 2019).

⁵⁴ Koen Bogers & Patrick Wymeersch, *De Kongo in de Vlaamse fictie- en reisverhalen* (Brussel: CEDAF/ASDOC, 1987), iv.

⁵⁵ Zie voor dergelijke studies met aandacht voor de Congo-Vrijstaat en het begin van de Belgische kolonisatie: Jacqueline Bel, ‘Eén koloniaal systeem, twee visies? Notities bij de literatuur van Congo en Nederlands-Indië rond 1900 en 1930.’ *Zacht Lawijd* 6.2 (2006–2007), 4–29; Sofie Couwenbergh, ‘De dierlijke beschaving: Hoe een Afrikabeeld het Westen typeert in *De zwarte kost* van Cyriel Buysse.’ *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap* 24 (2008), 151–168; Luc Renders, ‘Kolonialistische en anti-kolonialistische tendensen in de Vlaamse Kongo-letterkunde: Het Vlaams-Afrikaanse proza en het kolonialisme.’ *Literatuur* 11 (1994), 158–165; Luc Renders, ‘De wrede tropen: Kritisch Nederlandstalig Kongo-proza.’ *Tydskrif vir letterkunde* 3.1 (1996), 149–165; Luc Renders, ‘Dutch literature and the Congo Free State (1885–1908).’ In: Margriet Bruijn Lacy (red.), *Dutch Studies in a Globalized World* (Münster: Nodus Publikationen, 2009), 131–143; Ludo Stynen, ‘“Il faut à la Belgique une colonie”: De Vlaamse koloniale literatuur van De Hoon tot Geeraerts: een terreinverkenning.’ *Restant* 11.4 (1983), 259–267; Julien Vermeulen, ‘De Afrika-roman in Vlaanderen.’ *Vlaanderen* 38 (1989), 81–121; en Julien Vermeulen, ‘Where Belgians Did Not Fear to Trade: On Narrative Patterns in Flemish Colonial Literature.’ *Dutch Crossing* 30.2 (2006), 252–275.

⁵⁶ De Ridder, ‘“Een Congoleesche werpspeer”’, 204.

(1904) van Henri van Booven. De keuze voor een normatief interpretatiekader en de keuze voor een relatief klein corpus hebben het onderzoek een grauwe kleur gegeven: de meeste studies lijken op elkaar en zijn weinig vernieuwend.⁵⁷

2.3.2 Benadering

Matthijs de Ridder, die het normatieve interpretatiekader van veel studies aan de kaak stelde, heeft geopperd om in plaats daarvan het ‘historisch-ideologische en maatschappelijke vertoog’ van deze literatuur te analyseren. Zelf analyseert hij dit vertoog in teksten van Willem Elsschot en Gaston Burssens en laat hij zien hoe Congo en kolonisatie worden gebruikt als ‘metafoor voor overheersing en onderdrukking’, vooral die van Vlamingen.⁵⁸ Ik ben schatplichtig aan De Ridder’s principiële keuze voor een nieuw soort benadering en zijn keuze voor andere bronnen. Het situeren van de Congoliteratuur in haar historische context lijkt mij een belangrijke stap in de ‘goede’ richting – een richting die het mogelijk maakt om te begrijpen hoe Congo functioneerde in Vlaanderen en in het werk van Vlaamse auteurs.

Radicaler dan De Ridder neem ik afstand van canonieke werken. Niet omdat ze geen belang zouden hebben, maar omdat ik benieuwd ben wat er gebeurt als de Literatuur voor even wordt losgelaten. Ik richt mij daarom op een ander genre: Ik lees geen romans, maar kranten en tijdschriften. Deze alledaagse teksten leert ons veel meer over Congo en de manier waarop in Vlaanderen over Congo werd gedacht dan de canonieke romans, juist omdat ze zo alledaags zijn. Straatruoer, roddels en politiek gekrakeel vinden hun weg immers eerder naar de krant dan naar de roman. Ik lees tijdschriften die in de neerlandistiek courant zijn, zoals *Van Nu en Straks* en *De Vlaamsche Gids*, maar ook minder gebruikte tijdschriften, zoals *Het Volksbelang*. Sommige van de auteurs die ik bespreek, zoals August Vermeylen, zijn in de neerlandistiek geen onbekenden; anderen zijn er obscuur. Ik geloof dat dit palet van teksten en auteurs kan laten zien op welke verschillende manieren in Vlaanderen werd gedacht over Congo en kolonisatie. Ik wil daarmee zowel theoretisch als praktisch een bijdrage leveren aan de neerlandistiek. Qua benadering wil ik laten zien dat het bestuderen van allerlei, op zichzelf niet zulke hoogstaande teksten, veel inzicht kan bieden in de cultuur. Praktisch zouden de resultaten van deze scriptie gebruikt kunnen worden om interpretaties van canonieke teksten te situeren in hun context. De roman hoeft dan niet meer benaderd te worden met een ahistorisch en normatief interpretatiekader, maar kan worden gesitueerd in het Vlaamse denken over Congo.

Dat ik geen Literatuur lees, betekent dus niet dat deze scriptie geen bijdrage is aan de neerlandistiek. Binnen de neerlandistiek is nationalisme sowieso object van onderzoek en

⁵⁷ Een uitzondering is het werk van Sarah De Mul, wiens artikelen zowel theoretisch beter gefundeerd als analytisch scherpzinniger zijn dan de meeste andere studies. De Mul beperkt zich echter tot analyses van canonieke teksten. Zie Sarah De Mul, ‘The Congo as Topos of Dystopic Transgression in Fin-de-Siècle Literature.’ *Tydskrif Vir Letterkunde* 46.1 (2009), 95–108; Sarah De Mul, ‘Africanist Discourse and Its Transnational Malleability: Conrad’s Contemporaries in the Low Countries.’ *Studia Neophilologica* 85.sup1 (2013), 29–40; en Sarah De Mul, ‘Framing the Congo and the (Un)Bildung of the Imperial State: *De Zwarte Kost* (1898) by Cyriel Buysse.’ *Forum for Modern Language Studies* 45.4 (2009), 390–400.

⁵⁸ De Ridder, “‘Een Congoleesche werpspeer’”, 213.

aan het onderzoek naar het Vlaamse nationalisme wil ik hier een bijdrage leveren. Wat bovendien goed past bij de neerlandistiek is mijn focus op de tekst: Het gaat mij vooral om een kritische analyse van de manier waarop over Congo wordt gedacht in gepubliceerde bronnen en minder om de wereld eromheen. Dergelijke (ook in dit geval hopelijk) scherpzinnige analyses zijn immers een grote kracht van de neerlandistiek. Ik denk daarom dat de combinatie van vakgebieden en benaderingen, inclusief de neerlandistiek, de *tools* bieden die een beter begrip van de Vlaamse Beweging en het Belgisch kolonialisme mogelijk maken.

3 | Methode

Het België van de late negentiende en vroege twintigste eeuw was een verzuild land.⁵⁹ De verkaveling van de samenleving in drie zuilen – de katholieke, liberale en socialistische – bepaalde ook de Vlaamse Beweging, die in alle drie de zuilen actief was.⁶⁰ Wie in die tijd actief was in de Vlaamse Beweging, had dus ook andere dan Vlaamse belangen. Inzet voor emancipatie van de Vlaming kon daarom samengaan met strijd voor emancipatie van de arbeider, consolidatie van het katholicisme of bevordering van politieke vrijheid. Iedere zuil had – naast allerlei andere eigen verenigingen en voorzieningen – zijn eigen politieke partij: de katholieken verenigden zich in de Katholieke Partij, de liberalen in de Liberale Partij en de socialisten in de Belgische Werkliedenpartij (BWP). Ook de Belgische pers was verzuild. Kranten en tijdschriften waren meestal verbonden met een van de drie zuilen, ook als het Vlaamse tijdschriften waren.

Voor een onderzoek zoals dit is het daarom nodig de Belgische – en als gevolg daarvan ook de Vlaamse – verzuiling te verdisconteren. Het is weinig zinvol om ‘de’ Vlaamse houding ten opzichte van Congo te analyseren als die houding voor een deel werd bepaald door andere dan Vlaamse belangen. Het is net zo weinig bevredigend om de Vlaamse Beweging en haar denken over Congo en kolonialisme te bestuderen vanuit één specifieke zuil, alsof die zuil op miraculeuze wijze representatief zou zijn voor de hele Beweging. In de historiografie over de Vlaamse Beweging heeft zo’n eenzijdige focus het beeld van de diversiteit van de Beweging soms vertroebeld.⁶¹ Ik kies er daarom voor om de drie zuilen waarin de Beweging actief was als uitgangspunt te nemen voor mijn onderzoek. De mate waarin de Vlaamse Beweging uniform was in haar houding ten opzichte van de kolonisatie kan dan achteraf wel worden vastgesteld – hoewel de interessantere vraag ongetwijfeld is welke specifieke aspecten van

⁵⁹ Zie voor de aard en betekenis van de verzuiling in België bijvoorbeeld de volgende handboeken: Els Witte, Alain Meynen & Dirk Luyten, *Politieke geschiedenis van België: Van 1830 tot heden* (Antwerpen: Manteau, 2016), 138–139 en Gita Deneckere e.a., *Een geschiedenis van België* (Gent: Academia Press, 2017), 139–140. Deneckere e.a. merken op dat de verzuiling in België ofwel als confessionele breuklijn kan worden gezien (in dat geval bestaan er twee zuilen: een katholieke en een liberale) ofwel als ‘subculturen’ (in dat geval bestaan er drie zuilen). Ik kies net als Deneckere e.a. voor het laatste, omdat ik denk dat dit voor mijn analyse het meest productief is.

⁶⁰ Zie voor een analyse van de verzuiling van de Vlaamse Beweging en de rol die opvattingen daarover speelden in de historiografie: Harry Van Velthoven, ‘De historiografie over de Vlaamse Beweging: Ideeëngeschiedenis, machtsstrijd, natievorming.’ In: Guy Vanthemsche, Machteld De Metsenaere & Jean-Claude Burgelman (red.), *De tuin van heden: Dertig jaar onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving* (Brussel: VUB Press, 2007), 233–263, aldaar 234–239.

⁶¹ Zie bijvoorbeeld Jo Tollebeek, ‘Historiografie.’ In: Reginald De Schryver e.a. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt: Lannoo, 1998), 117–171, aldaar 122 en 125 en Van Velthoven, ‘De historiografie over de Vlaamse Beweging’, 235–236.

de kolonisatie leidden tot een homofone Vlaamse reactie. In het vervolg van dit hoofdstuk zet ik uiteen hoe mijn analyse van de Vlaamse houding ten opzichte van Congo er uit zal zien. Kortom, ik verantwoord hier mijn methode en weeg haar kracht en haar beperkingen.

3.1 Corpuselectie en representativiteit

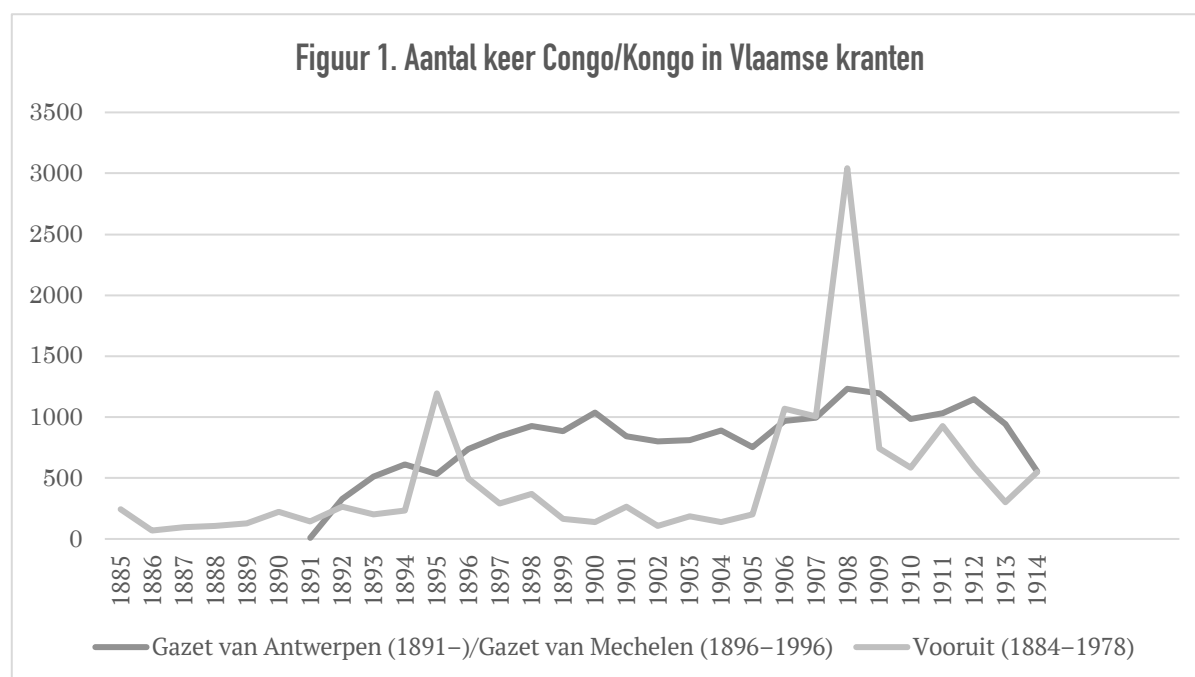
Voor een genuanceerde analyse is het noodzakelijk dat het bronnenmateriaal een representatief overzicht biedt van de manier waarop in de Vlaamse Beweging werd gedacht over Congo en kolonialisme. Het is daarom van belang om een gevarieerd en voldoende groot corpus samen te stellen. Om die reden bestudeer ik verschillende soorten bronnen: dagbladen, weekbladen, tijdschriften en boeken. Ieder van deze soorten bronnen heeft haar eigen karakter. Het is te verwachten dat er in dag- en weekbladen, die dichter op de actualiteit zitten dan de andere bronnen, op een andere manier wordt gereflecteerd op de kolonisatie van Congo dan in weekbladen, die verder afstaan van de waan van de dag. Dat geldt zeker voor tijdschriften, die vanwege hun relatief lage verschijningsfrequentie nog minder direct reageren op het nieuws van de straat, maar bijdragen plaatsen waarin gebeurtenissen van een (temporele) afstand worden geanalyseerd.

Ook wie de netten wijd uit wil werpen, zal niet zomaar de zee kunnen leegvissen. Om te voorkomen dat de vangst een allegaartje wordt, selecteer ik mijn visgronden daarom zorgvuldig. Ik kies er om praktische redenen allereerst voor om me te beperken tot één krant of weekblad per zuil. Voor de katholieke zuil lees ik de *Gazet van Antwerpen* (1891–); voor de liberale zuil het weekblad *Het Volksbelang* (1867–); en voor de socialistische zuil *Vooruit* (1884–1978).⁶² De *Gazet* is Antwerps, *Vooruit* en *Het Volksbelang* verschenen in Gent. Vanwege de nauwe relatie tussen *Vooruit* en de Belgische socialistische partij – de ondertitel luidde: *Orgaan der Belgische Werkliedenpartij* – zal deze krant vermoedelijk dichter staan bij de partijpolitiek dan de andere kranten bij hun respectieve partijen. Hoewel dit volgens mij geen groot bezwaar is, zal de relatie tussen politiek en krant hier anders zijn en is het van belang om daar rekening mee te houden.

Omdat de afstand tot de actualiteit omgekeerd evenredig blijkt te zijn met de hoeveelheid relevante teksten in een periodiek, is het ondoenlijk om alle relevante krantenartikelen te analyseren – hun aantal zou simpelweg te groot zijn voor deze scriptie. Bij weekbladen en tijdschriften ligt dat anders, want het aantal relevante teksten voor de periode 1885–1914 is in deze media veel lager en daardoor beter te behappen. Daarom is voor de beide dagbladen gekozen voor digitale zoekopdrachten. Ik heb de *Gazet van Antwerpen* allereerst doorzocht op artikelen met ‘Congo’ of ‘Kongo’ (zie figuur 1). Dat aantal heb ik daarna beperkt door binnen dat zoekresultaat te zoeken op varianten van ‘Vlaams’ of ‘Vlaanderen’, om op die manier mogelijke interacties tussen Congo en Vlaamse kwesties op

⁶² *Vooruit* kan digitaal worden geraadpleegd via belgicapress.be, terwijl de *Gazet van Antwerpen* (betaald) te raadplegen is via archiefgazetvanantwerpen.be. *Het Volksbelang* is online te lezen via de website van het Liberaal Archief/Liberas: liberas.eu (geraadpleegd op 16 mei 2019).

het spoor te komen.⁶³ Dat reduceert het totaal aantal resultaten van de *Gazet van Antwerpen/Gazet van Mechelen* met ongeveer 90% van 19570 tot 1962. Dit aantal resultaten, dat nog altijd zeer hoog is, heb ik verder gereduceerd door enkel naar specifieke jaargangen te kijken: Ik heb alle resultaten doorgenomen van de jaren 1892, 1895, 1896, 1899, 1901, 1904, 1905, 1908, 1911 en 1914.⁶⁴ Dat zijn totaal 814 artikelen. Omdat het niet mogelijk is om de resultaten van de *Gazet van Antwerpen* digitaal te scheiden van de resultaten van de *Gazet van Mechelen* heb ik dat handmatig gedaan. Het totaal aantal artikelen dat ik heb gelezen is dus minder dan 814, maar het is niet mogelijk om te bepalen hoeveel minder precies.

Voor *Vooruit*, dat op een andere manier online wordt aangeboden, is een andere zoekmethode gekozen. Alle nummers zijn *gescrapet* (gedownload door middel van een computerprogramma) en daarna doorzocht op 'Congo' of 'Kongo' (zie figuur 1).⁶⁵ In de periode 1885–1914 komen 'Congo' en 'Kongo' in totaal 14.066 keer voor in *Vooruit*.⁶⁶ Dit aantal is te groot om volledig door te nemen en daarom heb ik ervoor gekozen om het aantal

⁶³ Deze zoekmethode is niet volledig waterdicht. In sommige gevallen presenteert het archief enkel een specifieke tekst en in andere gevallen ook de rest van de pagina. In dat laatste geval is het natuurlijk mogelijk dat het gevonden artikel over Congo gaat, terwijl een variant van 'Vlaams' of 'Vlaanderen' in een ander artikel op dezelfde pagina voorkomt.

⁶⁴ Ik heb allereerst de jaargangen geselecteerd waarop Congo naar alle waarschijnlijkheid veel aandacht zou krijgen: 1895 (het jaar waarin de overname door België het eerst werd besproken), 1905 (het jaar van de onderzoekscommissie van Leopold II) en 1908 (het jaar waarin België Congo overnam). Daarna heb ik jaargangen geselecteerd waar ik ook relevante resultaten verwachtte; daarbij heb ik ervoor gezorgd dat er nooit meer dan twee jaargangen na elkaar niet doorgenomen zijn.

⁶⁵ Ik dank Joris Veerbeek voor het *scrapen* en inzichtelijk maken van de resultaten.

⁶⁶ Dit is het aantal keer dat 'Congo', 'Kongo' of een afleiding van een van deze woorden voorkomt; het gaat dus niet om het aantal artikelen waarin 'Congo' of 'Kongo' voorkomen, zoals bij de *Gazet van Antwerpen* wel het geval is.

resultaten te reduceren door op zoek te gaan naar passages waarin ‘Congo’ of ‘Kongo’ voorkomt én waarin in dezelfde alinea, de voorafgaande of daaropvolgende alinea een variant van ‘Vlaanderen’ of ‘Vlaams’ voorkomt. Dat resulteerde in 163 relevante passages.

Tabel 1. Geraadpleegde tijdschriften (geraadpleegde jaargangen)		
<i>Dietsche Warande</i> (1855–1900)	katholiek	dbnl
<i>Belfort</i> (1886–1900)	katholiek	dbnl
<i>Dietsche Warande & Belfort</i> (1900–1914)	katholiek	dbnl
<i>Onze Kongo</i> (1910–1914)	katholiek	doorgenomen
<i>Van Nu en Straks</i> (1893–1901)	liberaal	dbnl
<i>Vlaanderen</i> (1903–1907)	liberaal	doorgenomen
<i>De Vlaamsche Gids</i> (1905–1914)	liberaal	doorgenomen
<i>De Taalstrijd hier en elders</i> (1884–1903)	liberaal	bibliografie ⁶⁷

Ik zocht naast krantenartikelen ook relevante artikelen in verschillende algemeen-literaire tijdschriften, waarbij ik verschillende zoekmethoden heb toegepast (zie tabel 1). De via de dbnl beschikbare tijdschriften zijn digitaal doorzocht op basis van ‘Congo’ of ‘Kongo’; tijdschriften waarvoor een bibliografie beschikbaar was, zijn doorzocht via het zakenregister van die bibliografie; en van de overige tijdschriften heb ik de genoemde jaargangen handmatig doorgenomen op zoek naar relevante artikelen.

Vanzelfsprekend heeft iedere zoekmethode zijn eigen voor- en nadelen. Digitaal zoeken heeft als voordeel dat het de meest systematische methode is. Het komt er daarbij echter op aan om de goede zoekwoorden te kiezen. Het voordeel van digitaal doorzoeken is daarnaast dat duidelijk wordt of de begin- en eindjaren van mijn onderzoek ook echt cesuren zijn. Het is immers eenvoudig na te gaan of het aantal artikelen in de jaren voor 1885 of na 1914 ook echt daalt. De tweede zoekmethode, het zoeken via bibliografieën, is vermoedelijk de meest precaire: De indruk die in het geval van de serie *Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw* gewekt wordt, is dat het zaakregister is gemaakt op basis van de titel van de artikelen. Waar dat mij zinvol leek, heb ik daarom bij het bekijken van relevante jaargangen alsnog de hele jaargang doorgenomen. Dat is ook de methode die ik heb toegepast bij tijdschriften die van groot belang waren voor de Vlaamse Beweging (bijvoorbeeld *De Vlaamsche Gids*) of bij tijdschriften waarvan geen bibliografie bestaat. Als ik enkel op bibliografieën was afgegaan, had ik bijvoorbeeld August Vermeylens ‘Kritiek der Vlaamsche Beweging’ niet in mijn corpus gehad – Congo komt niet voor in de titel, maar de tekst raakt toch aan de kwestie. Door het gebruik van verschillende zoekmethoden zorg ik ervoor dat deze elkaar waar nodig aanvullen, terwijl ik me realiseer dat het niet uit te sluiten is dat relevant materiaal door de blinde vlekken van de verschillende zoekmethodes buiten mijn blikveld is gebleven.

⁶⁷ Ada Deprez & Marc Carlier, *De taalstrijd hier en elders 1884–1903* (Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw) (Gent: Cultureel documentatiecentrum rijksuniversiteit, 1985).

Maar in hoeverre geven mijn bronnen een representatief beeld van de omgang met Congo en het kolonialisme binnen de Vlaamse Beweging? Ik ben ervan overtuigd dat het doel van deze scriptie gediend is met de bronnen die ik heb geselecteerd. De kranten, tijdschriften en boeken die ik bestudeer, zijn geschikt om te zien hoe er werd gedacht over de kolonisatie van Congo, maar kunnen ook worden gebruikt om veranderingen in dit discours of interacties met specifieke gebeurtenissen te bestuderen. Bovendien is het corpus voldoende systematisch samengesteld om een vergelijking tussen de zuilen mogelijk te maken. Tegelijkertijd leiden mijn keuze voor gedrukte media en mijn selectie binnen deze categorie tot het negeren van andere, vast ook relevante, bronnen, zoals andere kranten en tijdschriften en archieven en correspondenties.⁶⁸ Het komt er dus op aan om voorzichtig te zijn met generalisaties, hoewel het net zo min verstandig zou zijn om ze te schuwen – niemand kan pretenderen al het relevante materiaal gezien te hebben, maar voor een goede analyse is dat ook niet per se nodig.

3.2 De analyses en hun vorm

Het corpus dat ik op basis van zowel digitale als analoge zoekmethoden heb gecreëerd, wordt bestudeerd aan de hand van close reading. In het geval van de bronnen die ik met digitale zoeksystemen heb doorzocht, was daarvoor vereist dat ik alle teksten die ik hierboven heb genoemd, eerst globaal zou doorgelezen om te bepalen of ze echt relevant waren. De artikelen die bij dat proces de belangrijkste bleken, zijn vervolgens onderworpen aan close reading. Mijn onderzoek is sterk tekstueel en het is dus niet mijn bedoeling om deze close reading steeds aan te vullen met informatie over de historische context: Het gaat vooral over het *discours* over Congo in de Vlaamse Beweging. Daarom vind ik het voor deze scriptie relevanter om de vertogen in het corpus nauwkeurig te analyseren dan om duidelijk te maken hoe zij zich precies verhouden tot gebeurtenissen in de omgeving waarin zij tot stand kwamen. Ik wil daarmee echter niet suggereren dat de historische context er niet toe doet – het is legitiem en belangrijk om die te bestuderen (en waar dat onmisbaar is doe ik dat ook), maar het zwaartepunt van deze scriptie ligt bij ideeën en niet bij gebeurtenissen.

De analyses zijn voor het grootste deel synchroon. Ik wil vooral in kaart brengen welke manieren van denken over Congo en het kolonialisme er waren in de Vlaamse Beweging en wat de verschillen zijn tussen de verschillende zuilen. Ik besteed daarom minder aandacht aan ontwikkelingen in het Vlaamse discours over Congo. Dit is een bewuste keuze. Omdat nog niet eerder in kaart gebracht is wat de bandbreedte van het Vlaamse denken over Congo was, lijkt het mij verstandig om dat allereerst en vooral te doen. Het corpus dat ik heb geselecteerd, kan volgens mij worden gebruikt om deze vraag te beantwoorden. Bij het maken

⁶⁸ In de gedigitaliseerde correspondentie van de kring rond *Van Nu en Straks* (1419 brieven) komt de term ‘Congo’/‘Kongo’ bijvoorbeeld drie keer voor: in twee brieven verwijst August Vermeylen naar het toneelstuk *Bruxelles-Haut-Congo* (1890) van Luc Malpertuis; de andere verwijzing is van Karel van de Woestijne, die als NRC-correspondent de Congokwestie volgde. Online via vnsbrieven.org (geraadpleegd op 14 juni 2019).

van een diachrone analyse zou een nog groter corpus echter noodzakelijk zijn – de representativiteit van de verschillende ideeën is op basis van het huidige materiaal lastig vast te stellen. Een diachrone analyse riskeert daardoor dat verschillen tussen specifieke bronnen worden gezien als een ontwikkeling in de tijd, terwijl niet goed te beoordelen is of dat al dan niet terecht is. Voor nu kies ik daarom voor drie synchrone analyses – een per zuil – die ik in de conclusie met elkaar vergelijk om de overeenkomsten en verschillen in het denken over Congo op waarde te kunnen schatten.

4 | De katholieke Vlaamse Beweging

Tegen de achtergrond van de Belgische overname van Congo schrijft Cyriel Verschaeve in 1908 een essay waarin hij zijn etnisch-nationalistische ideeën over België en Vlaanderen uiteenzet.⁶⁹ In het essay, dat pas in 1918 onder het pseudoniem Willem van Saeftinge zou worden gepubliceerd, gaat Verschaeve in op de plaats die Congo volgens hem zou moeten hebben. Geheel volgens de etnisch-nationalistische lijnen die het essay tekenen, meent Verschaeve dat niet Congo, maar Zuid-Afrika de prioriteit van de Vlamingen zou moeten hebben:

Luister ik naar 't Noorden, daar hoort men niets anders dan Venezuela en Insulinde; luister ik naar 't Zuiden daar klinkt geen ander woord dan Kongoland! Hollanders, uw Insulinde, Belgen, uw Kongoland zijn geen levenszaak voor u; het eene woord dat gij beiden zoudt moeten spreken is *Zuid Afrika*. (...) Daar ligt in 't zuiden van Afrika eene grenzenlooze streek, rijk aan alle natuurlijke voortbrengselen, gezond, grotendeels geschikt voor landbouw; doch dat kan men ook elders vinden. Wat wij echter op heel den werelbol niet vinden kunnen, is, dat daar een volk woont niet alleen van 't zelfde ras, maar hetzelfde volk dat weet dat het hetzelfde volk is en dat, met die taaheid in de gevoelens aan ons volk eigen, het moederland en den moederstam nog geen zier vergeten is, dat bereid was (o die smartelijke verleden tijd waarin ik dit werkwoord gedwongen ben te stellen!) ons als broeders te ontvangen in ons tehuis, dat onafhankelijk was en meester van land en volk, dat indien het beter ondersteund en op breeder voet verlicht was geworden, dat land honderdmaal meer had kunnen doen opbrengen en talloze gezinnen voeden.⁷⁰

Het gezwollen proza verraadt dat Verschaeve de Tweede Boerenoorlog (1899–1902) nog niet verwerkt had, maar meer nog blijkt uit deze passage dat Verschaeves opvattingen over ras, volk en stam bepalend zijn voor zijn ideeën over kolonisatie. Zuid-Afrika geniet de voorkeur, niet omdat het economisch van meer waarde zou zijn, maar omdat het volgens Verschaeves taxonomie thuishoort aan dezelfde stamboom als Vlaanderen. Verschaeve is niet tegen de kolonisatie van Congo, maar die kolonisatie kent grenzen: Economisch mag België ervan profiteren, maar 'de grootste rijkdom van een land is het volk zelf' en waar dat

⁶⁹ Willem van Saeftinge [pseudoniem van Cyriel Verschaeve], *1830–1908* (Gent: Dosfel, 1918). Ik citeer primaire bronnen altijd naar hun oorspronkelijke spelling en vermeld daarbij niet steeds waar deze spelling afwijkt van de huidige. In de primaire bronnen worden regelmatig racistische termen gebruikt. Deze kunnen als schokkend worden ervaren, maar zijn niet aangepast omdat ze object zijn van analyse.

⁷⁰ Van Saeftinge, *1830–1908*, 42–43. (Nadruk in origineel.)

volk geen loot is van dezelfde boom, is het blijkbaar snel armoe troef.⁷¹ Het gevaar van Congo is bovendien, aldus Verschaeve, dat het afleidt van de eisen van de Vlaamse Beweging.⁷² Dat blijkt bijvoorbeeld uit de aandacht die Leopold II had voor de Congo-Vrijstaat en zijn gebrek aan aandacht voor de Vlamingen – ‘t is een onvergeeflijke fout in zijn bestuur’, aldus Verschaeve.⁷³

Als Verschaeve als invloedrijke katholieke flamingant – in wat wel ‘het belangrijkste vooroorlogse essay met betrekking tot de Vlaamse Beweging’ is genoemd – zo schrijft over Congo, wat zegt dit dan over het katholieke denken over Congo?⁷⁴ Omdat de tekst pas in het laatste jaar van de Eerste Wereldoorlog werd gepubliceerd konden katholieke flaminganten er voor de oorlog nog geen kennis van nemen, maar de vraag blijft in hoeverre zij in die periode vergelijkbare ideeën hadden. Vonden zij net als Verschaeve dat exploitatie van Zuid-Afrika en sympathie met de Boeren de kolonisatie van Congo op het tweede plan zette, of meenden zij dat Congo en Zuid-Afrika niet op deze manier tegen elkaar afgezet dienden te worden? In dit hoofdstuk analyseer ik hoe in de katholieke Vlaamse Beweging werd gedacht over Congo en kolonisatie. Ik laat, met andere woorden, zien wat de bandbreedte was van het katholieke Vlaamse denken over Congo. De vraag die daarbij centraal staat is in welke mate flamingantisme en katholicisme met elkaar interacteerden. Omdat Congo voor katholieke Vlamingen alles te maken had met de katholieke missie aldaar, vraag ik mij in 4.1 allereerst af hoe ideeën over de missie invloed hebben op opvattingen over Congo. Katholieke Vlamingen maakten zich daarnaast bezorgd om de rol van het Nederlands in Congo. Deze discussie bespreek ik in 4.2. In 4.3 gaat het ten slotte over de manier waarop Vlaamse katholieken de positie van Vlaanderen in de wereld zagen – welke rol hadden Vlaanderen en België in de wereld en hoe konden zij die vervullen?

4.1 Congo en de Vlaamse missie

De manier waarop in de katholieke Vlaamse Beweging werd gedacht over Congo, zegt veel over de manier waarop katholieke flaminganten dachten over hun taak in de wereld. Pieter Danco – die in de studie van de Vlaamse Congoliteratuur enige bekendheid geniet als auteur van *Ook een ideaal* (1896) – citeert in een verslag van een lezing in *Het Belfort* twee gedichten van Hendrik Claeys waarin Congo en katholiek zelfbeeld treffend samenkomen.⁷⁵ Het eerste gedicht, een variant op de Brabançonne, werd op de avond waarover Danco schrijft, gezongen door ‘acht zwarte Vlamingen’, die in een Vlaams weeshuis werden opgevoed. Het gedicht barst van het paternalisme: De Congolese kinderen zingen een door een Vlaming geschreven

⁷¹ Van Saeftinge, *1830–1908*, 43.

⁷² Van Saeftinge, *1830–1908*, 22.

⁷³ Van Saeftinge, *1830–1908*, 30.

⁷⁴ Romain Vanlandschoot, ‘Verschaeve, Cyriel.’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 31 juli 2019).

⁷⁵ Pieter Danco, ‘Davidsfonds. - Gentsche afdeeling.’ *Het Belfort* 8.1 (1893), 81–84. Voor Hendrik Claeys, zie Sandra Maes, ‘Claeys, Hendrik.’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 1 augustus 2019).

ode aan België, waarin zij niets anders worden geacht te doen dan het land te prijzen.⁷⁶ In deze Brabançonne is van een expliciete Vlaamse invulling van de kolonisatie geen sprake: België blijft (vanzelfsprekend) het referentiepunt. Dat is anders in het tweede gedicht, dat ‘menige traan in de oogen der aanwezigen deed biggelen’. Aan het eind van dat gedicht komen Belgische beschavingsmissie en Vlaamse geloofszending samen:

Bidt, kindren, met ons meê,
Opdat de God van vreê
Zijn vredelicht laat' stralen,
Op 't zwarte slavenland
Waar België de hand
Toereikt... Moge er 't geloof van Vlaandren zegepralen.⁷⁷

De kinderen die hier worden aangesproken, zijn de kinderen van Gent. Claeys creëert dus een situatie waarin hij Congolese kinderen dankwoorden aan Vlaanderen en België in de mond legt. Het gedicht poogt daarmee zowel de Belgische aanwezigheid in Congo als de verspreiding van het katholicisme te legitimeren.

Dat de bestrijding van de slavenhandel katholieke flaminganten een reden gaf om de kolonisatie van Congo te steunen, blijkt ook uit ‘De slavenhandel’, een gedicht van J.L. Van Wamp.⁷⁸ In dit gedicht wordt de verdrijving van de slavenhandel nog explicieter verbonden met de verspreiding van het katholicisme dan in het gedicht van Claeys. Het is doordrenkt met christelijke metaforiek. In Congo ‘rijst’, aldus Van Wamp, ‘een droeve Golgotha / Waar het bloed van zwarte broeders / Wordt vergoten vroeg en spa’.⁷⁹ De heuvel waar Christus werd gekruisigd is daarmee overdrachtelijk een teken van groot lijden geworden. De verlossing komt – onder andere – vanuit het katholieke Vlaanderen:

't Vrome, katholieke Vlaand'ren
Brenge ook mild zijn aandeel bij
Tot verlossing van de slaven
Uit den klauw der barbarij...⁸⁰

Van Wamp ziet de Vlamingen als goede christenen, die de Congolezen niet enkel bevrijden van de slavernij, maar hen ook het ware geloof bijbrengen:

O! Hebt dank in naam der slaven,
Die gij 't leven wedschenkt
En uit 't rijk der duisternisse

⁷⁶ Danco, ‘Davidsfonds’, 84

⁷⁷ Hendrik Claeys, ‘Aan de kinderen van Gent.’ Geciteerd in Danco, ‘Davidsfonds’, 84.

⁷⁸ J.L. Van Wamp, ‘De slavenhandel.’ *Het Belfort* 6.1 (1891), 399–402.

⁷⁹ Van Wamp, ‘De slavenhandel’, 401.

⁸⁰ Van Wamp, ‘De slavenhandel’, 402.

Tot het licht der waarheid brengt...⁸¹

Het ‘licht der waarheid’ dat door katholieke Vlamingen naar Congo wordt gebracht, is zonder meer het katholieke geloof. In het gedicht speelt de tegenstelling tussen de islamitische slavenhandelaren – die volgens Van Wamp een gewelddadige en onware religie aanhangen – en het katholicisme een centrale rol. De bestrijding van de slavenhandel is dus een gelegenheid voor de verspreiding van het (katholieke) evangelie.

Voor katholieke Vlamingen was de missie heilig. Wanneer de katholieke kerk wordt aangeklaagd vanuit een andere zuil, kan men dat niet verkroppen. In de *Gazet van Antwerpen* reageert een auteur met het pseudoniem ‘Blauwvoet’ op de aanklacht dat de katholieke clerus zou bestaan uit ‘bloedzuigers’.⁸² Als de katholieke kerk inderdaad daarvan zou wemelen, zou de Vlaamse geschiedenis door ‘bloedzuigers’ zijn gedomineerd, onder meer tijdens de Guldensporenslag (‘Want ja, het waren priesters die de Vlamingen voor den strijd aanmoedigden!’). De aanname is dat dit natuurlijk niet het geval kan zijn en dat de clerus niet bestaat uit ‘bloedzuigers’ maar uit helden. Illustratief is dat ‘onze Missionarissen in Congo’, die proberen ‘om de ware beschaving onder de heidenen te brengen’, ook in het rijtje zijn opgenomen. Kritiek op de kerk en kritiek op de missie werden dus niet gewaardeerd.

Tegelijkertijd konden christelijke ideeën dienen als verdediging tegen de beschuldigingen die werden ingebracht tegen het bewind van Leopold II in de Congo-Vrijstaat. In een zeer merkwaardig artikel in *Dietsche Warande en Belfort* reageerde flamingant Frans Drijvers op beschuldigingen van dwangarbeid in Congo.⁸³ Hoewel Drijvers van mening is dat België niet mag nemen wat ‘de Congoleezen in ‘t gemeen toebehoort’, oordeelt hij dat in Congo geen sprake is van slavernij of uitbuiting.⁸⁴ Het werk dat de Congoleezen voor Leopold doen, is immers de belasting die Leopold hen vraagt. Omdat ze geen geld hebben, rest hen niets anders dan te werken: ‘Hoe kunnen deze anders hunne schuld jegens het gemeenebest betalen dan met te werken?’⁸⁵ De staat mag hen daartoe bovendien dwingen om de beschaving ermee te dienen. Voor zijn groteske rechtvaardiging van dwangarbeid gebruikt Drijvers twee principes, die volgens hem worden gedeeld door ‘al de christelijke wijsgeeren’.⁸⁶ Een van deze principes wordt volgens Drijvers bovendien toegeschreven aan Thomas van Aquino. Drijvers’ toepassing van beide principes – die zelf wellicht niet erg controversieel zijn – laat zien hoe christelijke ideeën werden toegepast om de kolonisatie van Congo te rechtvaardigen. Drijvers eindigt zijn artikel bovendien met een oproep aan katholiek België (over Vlaanderen heeft hij het nergens): Hij hoopt dat het ‘puik onzer jongelingschap’ naar

⁸¹ Van Wamp, ‘De slavenhandel’, 402.

⁸² Blauwvoet, ‘Bloedzuigers!.....’ *Gazet van Antwerpen* (28 mei 1911), 9.

⁸³ Frans Drijvers, ‘Eenige gedachten uit de christelijke staatsleer bij de Congo-naasting.’ *Dietsche Warande en Belfort* (1908), 193–208. Voor Drijvers, zie Lieve Gevers, ‘Drijvers, Frans.’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 11 augustus 2019).

⁸⁴ Drijvers, ‘Eenige gedachten’, 197.

⁸⁵ Drijvers, ‘Eenige gedachten’, 201.

⁸⁶ Drijvers, ‘Eenige gedachten’, 193.

Congo zal gaan als missionaris om ‘het welslagen der kolonie en de vooruitgang der beschaving’ te dienen.⁸⁷

4.2 Katholieke flaminganten en het Vlaams in Congo

Katholieke flaminganten maakten zich niet enkel druk over de missie, maar ook over de status van het Vlaams in Congo. Het katholieke koloniale tijdschrift *Onze Kongo*, dat ook meer wetenschappelijke bijdragen bevatte, schreef ook over de taalvraag.⁸⁸ Het tijdschrift publiceerde bijvoorbeeld een ingezonden brief waarin de achterstelling van het Vlaams in Congo wordt gehekelde.⁸⁹ In een ander artikel pleitte Edmond Ronse voor een juridisch betere positie van het Vlaams – volgens de zogenaamde ‘Koloniale keure’ had dit binnen vijf jaar na de overname in 1908 geregeld moeten zijn, maar volgens Ronse zag het er niet naar uit dat dit nog binnen die termijn zou gebeuren.⁹⁰ Omdat Ronse gelijk zou blijken te hebben, vroeg Adelfons Henderickx – die tijdens WO I betrokken zou raken bij het Vlaams activisme – de minister van Koloniën om het Vlaams alsnog de in de ‘Koloniale keure’ beloofde status te geven. De tekst van zijn discussie met de minister werd integraal opgenomen in *Onze Kongo*, wat suggereert dat men er groot belang aan hechtte.⁹¹ Ook de *Gazet van Antwerpen* beijverde zich af en toe voor het Vlaams in Congo. In 1895, als overname door België voor het eerst ter discussie wordt gesteld, heeft de *Gazet van Antwerpen* opgevangen dat alleen het Frans na overname door België gebruikt zal worden.⁹² Wat dan nog een gerucht is – samen met het idee dat de ‘inboorlingen veel gemakkelijker Vlaamsch dan Fransch leren’ – zou er later voor zorgen dat katholieke flaminganten zich enigszins bekommeren om de positie van het Vlaams in Congo, hoewel anderen meenden dat men er op kon rekenen dat het Vlaams bij de overname in 1908 samen met het Frans tot officiële taal van Congo zou worden.⁹³ Hoewel er wel degelijk werd geijverd voor de plaats van het Vlaams, was men niet altijd bang dat de Belgische staat de taalrechten van de Vlamingen niet zou eerbiedigen.

4.3 Katholiek Vlaanderen en de wereld

Het katholieke Vlaamse denken over de kolonie was ook een reactie op de verhoudingen in Europa en Afrika. Daarbij gaat het met name om de angst Congo te verliezen. Verschillende

⁸⁷ Drijvers, ‘Eenige gedachten’, 208.

⁸⁸ Voor *Onze Kongo*, zie Jan-M. Goris, ‘Onze Kongo.’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 10 augustus 2019).

⁸⁹ ‘Onze taal in Kongo.’ *Onze Kongo* 1 (1910–1911), 594–595.

⁹⁰ Edmond Ronse, ‘Onze taalrechten in Kongo.’ *Onze Kongo* (1912–1913), 459–468.

⁹¹ ‘[Over de taalkwestie.]’ *Onze Kongo* 4 (1913–1914), 457–463. Zie ook Bambi Ceuppens, *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op “blank” en “zwart” in Belgisch Congo* (Gent: Academia Press, 2003), 186–187.

⁹² ‘Hier en daar.’ *Gazet van Antwerpen* (20 maart 1895), 1.

⁹³ ‘Het Congovraagstuk in den Nederduitschen Bond.’ *Gazet van Antwerpen* (30 april 1908), 1 en ‘Vlaamsch in Congo.’ *Gazet van Antwerpen* (24 juli 1908), 2.

auteurs schreven bezorgd over annexatie door Engeland of Frankrijk. Al in 1892 waarschuwde de *Gazet van Antwerpen* voor Franse annexatiedrift: ‘De Congo moet terug in duisternis gehuld of Fransch worden.’⁹⁴ De krant spoorde daarbij de Vlamingen aan: ‘Zult gij eindelijk begrijpen dat de Vlaamsche Beweging min eene gewestelijke dan eene nationale beweging is?’ Het ligt voor de hand dat de krant hiermee bedoelde dat de Vlamingen zich wel degelijk druk dienden te maken over het lot van het land waarin ze leefden en dat ze zich dus niet provincialistisch dienden op te stellen. Angst voor annexatie van de Congo-Vrijstaat bracht de *Gazet van Antwerpen* daarmee tot oordeel over hoe de Vlaamse Beweging zich moest opstellen ten opzichte van België en de kolonie: Druk vanuit andere landen bracht tot interne positiebepaling.

Angst voor Franse annexatie ging samen met angst voor Engeland, dat ‘vraatzuchtig Albion’.⁹⁵ Jakob Muyltermans publiceerde een serie van drie artikelen in *Dietsche Warande en Belfort* waarin hij de Engelse belangen bij Congo bespreekt.⁹⁶ In deze serie artikelen gaat het Muyltermans om een weerlegging van de Engelse kritiek op de Congo-Vrijstaat. Zijn visie op de ontwikkelingen verraadt een katholieke blik op de kolonisatie van Congo:

De kath. Kerk moet wel diep als een scherpe doorn in ‘t oog van het Protestantisme steken, om zijne aanhangers tot zulk schreeuwend onrechtplegen jegens onze missionarissen aan te sporen. Ik zeg *onze*; want het zijn al Belgen, die het zaad van Christus’ onvervalschte leering in Congoland verspreiden, en, daar hun ijver er naar streeft hunnen leerlingen, naar Christus’ woord, in te prenten dat zij Gode moeten geven wat aan God toekomt en den Keizer wat des Keizers is, zoo valt het ook niet te verwonderen, dat die heldhaftige zendelingen samen met onze dappere officieren in den wrok der Engelsche geldduivels staan.⁹⁷

Muyltermans creëert een tegenstelling tussen slechte en goede motieven. Dit onderscheid valt precies samen met de grenzen van beide naties: De Engelsen zijn ‘geldduivels’, terwijl de Belgen door middel van de katholieke kerk enkel de beschaving willen dienen. Op die manier kunnen de Engelse aanvallen eenvoudig onschadelijk worden gemaakt – ze zijn immers ten diepste niet gemotiveerd door waarheidsliefde, maar door geldzucht. Muyltermans gebruikt hier echter België – en niet Vlaanderen – als referentiepunt. Dat is het licht van de Engels-Belgische betrekkingen niet zo verbazingwekkend, maar het laat zien dat katholieke flaminganten lang niet altijd een exclusief Vlaams kader hanteerden in hun analyses van het belang van Congo. In Muyltermans’ analyses, die werden gepubliceerd in een toonaangevend Vlaams tijdschrift, wordt over Vlaanderen zelfs vrijwel met geen woord gerept.

⁹⁴ ‘Frankrijk en de Congostaat.’ *Gazet van Antwerpen* (6 augustus 1892), 6.

⁹⁵ Arthur De Vos, ‘Rechtskroniek.’ *Dietsche Warande en Belfort* (1906), 402–411.

⁹⁶ Jaak Muyltermans, ‘Engeland en Congostaat.’ *Dietsche Warande en Belfort* (1904), 268–279, 463–467 en 574–589.

⁹⁷ Muyltermans, ‘Engeland en Congostaat’, 575. (Nadruk in origineel.)

4.4 Conclusie

Tussen de opvattingen van Cyriel Verschaeve en die van andere katholieke flaminganten gaapt een kloof: Verschaeve ziet Congo enkel als economisch nuttig en vindt Zuid-Afrika vanwege de vermeende stamverwantschap met Vlaanderen veel belangrijker, terwijl andere flaminganten wel positief staan ten opzichte van Congo. Er zijn drie aspecten van de kolonisatie waar ze Vlaamse belangen zien: de missie, de taal en de wereldpolitiek. Met uitzondering van de rol van het Vlaams in Congo, zien katholieke flaminganten Congo echter niet enkel door een Vlaamse, maar ook door een Belgische lens. Als het gaat om de katholieke missie in Congo, gaan Belgische beschavingsdrang en Vlaams katholiek zelfbeeld hand in hand, terwijl België en Vlaanderen elkaar kunnen afwisselen in katholieke analyses van kritiek op de Congo-Vrijstaat. Waar Verschaeves opvattingen over Congo in hoge mate worden bepaald door zijn etnisch-nationalistische opvattingen, is dat bij andere katholieke flaminganten dus veel minder het geval.

5 | De liberale Vlaamse Beweging

In zijn beroemde ‘Kritiek der Vlaamsche Beweging’ bekritiseert August Vermeyleen flaminganten die de strijd voor Vlaamse emancipatie reduceren tot de strijd voor het gebruik van het Vlaams.⁹⁸ ‘De Vlaamsche Beweging wil’, aldus Vermeyleen, ‘het vlaamsche volk in staat stellen, zich volkomen te ontwikkelen en al zijne mogelijkheden te verwezenlijken’.⁹⁹ Wie deze ontwikkeling samen laat vallen met de taalstrijd, heeft volgens Vermeyleen niet begrepen dat ontwikkeling ook sociaaleconomische emancipatie vereist. Tot zover niets nieuws – deze interpretatie van de ‘Kritiek’ is gemeengoed in de Vermeyleenstudie. Veel minder aandacht is gegeven aan een van de voorbeelden die Vermeyleen gebruikt als onderbouwing van zijn kritiek op het cultuurflamingantisme. In de bewuste passage verwijst Vermeyleen naar de discussie over het overnemen van de Congo-Vrijstaat door België, die reeds in de jaren 1890 werd gevoerd:

Men bespreekt de overneming van den Congostaat: het Nationaal Vlaamsch Verbond vergt dat ‘alle wetten, besluiten, verordeningen en berichten aangaande de kolonie’ in ‘t fransk en in ‘t vlaamsch zouden opgesteld worden, ‘en aldus tegelijk afgekondigd, zoowel in België als in Afrika’. Zoo ja, mag de Congo overgenomen worden; zoo neen, dan verzoekt het Nationaal Vlaamsch Verbond onder geen voorwendsel die overneming goed te keuren. Ik bespreek niet of het verlangde rechtvaardig is of niet. Maar in deze gewichtige zaak heeft men dus niets willen weten van de honderden redens die voor of tegen eene overneming in te roepen waren, men heeft niet onderzocht of daarachter soms geen geldknoeiboel stak, men heeft zich niet eens afgevraagd of alle koloniale politiek, trots een leugenachtig uithangbord, geen aanstootelijke schanddaad onzer ‘beschaving’ is. Om niets heeft men zich bekreund: belooft men dat congolaansche verordeningen ook in ‘t vlaamsch zullen opgesteld worden, dan is de overneming wenschelijk. Er is maar een enkel standpunt: de taalvraag.¹⁰⁰

Vermeyleen hekelt de reductie van de Congokwestie tot de taalvraag en stelt tegelijkertijd dat het debat over (onder andere) de economische vooruitzichten en de morele rechtvaardiging van het kolonialisme in de Vlaamse Beweging niet werd gevoerd. Deze passage evocert

⁹⁸ Nog in 2017 werd Vermeyleens opstel opgenomen in een bloemlezing met de veelzeggende titel *Hoe Vlaming te zijn?* Hans Vandevoorde (red.), *Hoe Vlaming te zijn? Zes teksten van August Vermeyleen en Jozef Deleu* (Kalmthout: Polis, 2017).

⁹⁹ August Vermeyleen, ‘Kritiek der Vlaamsche Beweging.’ *Van Nu en Straks* nieuwe reeks 1 (1896), 1–34, aldaar 17.

¹⁰⁰ Vermeyleen, ‘Kritiek der Vlaamsche Beweging’, 20–21.

daarmee de – volgens Vermeyleen – dominante omgang met Congo in de Vlaamse Beweging, terwijl Vermeyleens stellingname ook laat zien dat van volledige consensus geen sprake was. Er was dus zoiets als een debat, maar hoe zag dat eruit, en waar speelde het zich af?

In dit hoofdstuk doe ik een poging om (een deel van) dit debat te reconstrueren. Ik laat zien hoe door liberale protagonisten in de Vlaamse Beweging werd gedacht over Congo en het Belgisch kolonialisme en analyseer hoe flamingantisme en liberalisme interacteerden in dit deel van de Beweging. Ik reconstrueer in paragraaf 5.1 de relatie tussen de taalkwestie en het denken over Congo. Het gaat me daarbij zowel om de specifieke discussie waarnaar Vermeyleen verwijst als om het bredere discours over de rol van het Vlaams in Congo. In paragraaf 5.2 laat ik zien op welke manier Congo een rol speelde in liberale ideeën over de economische emancipatie van Vlaanderen. Ten slotte analyseer ik in paragraaf 5.3 de manier waarop de kolonisatie van Congo liberale flaminganten een aanleiding verleende om Vlaanderen zelf als gekoloniseerd te zien. Ik bespreek daarbij de (raciale) hiërarchie die deze gedachte met zich meebracht en ik doe een poging te begrijpen hoe liberale flaminganten omgingen met de spanning tussen kolonisator zijn in Congo en gekoloniseerd worden in België.

5.1 Congo en de taalvraag

Vermeyleen citeert in zijn ‘Kritiek’ een ‘vertoogschrift’ van het Nationaal Vlaamsch Verbond (NVV) uit 1895, dat is opgenomen in *De Taalstrijd hier en elders*.¹⁰¹ Zoals uit andere passages uit Vermeyleens essay blijkt, kende hij dit tijdschrift en nam hij aanstoot aan het taalflamingantisme dat erin tot uiting kwam. Of Vermeyleen dit specifieke vertoogschrift nu kende uit *De Taalstrijd hier en elders* of dat hij er op een andere manier mee is geconfronteerd: Hij kende de tekst en was het oneens met de inhoud. De auteurs van het manifest presenteren – zoals Vermeyleen terecht constateert – een aantal eisen, die allemaal gaan over de rol van het Vlaams in Congo.¹⁰² Het is opvallend dat het manifest de economische consequenties van overname van de Congo-Vrijstaat wel benoemt, maar dat de vijf eisen zich enkel richten op het gebruik van het Vlaams. Vermeyleen heeft dus net niet helemaal gelijk met zijn suggestie dat het debat over de overname van Congo enkel ging over taal.¹⁰³ Het manifest zegt expliciet

¹⁰¹ ‘Onze taal in Congoland.’ *De Taalstrijd hier en elders* 12.4 (1895), 85–89. Het vertoogschrift is ondertekend door de voorzitter van het NVV, de katholieke Jan De Beucker en Frans Reinhard, de liberale auteur van de tekst. Zie Harry de Ceulaer & Petra Gunst, ‘Nationaal Vlaamsch Verbond (NVV).’ en Machteld De Metsenaere, ‘Reinhard, Frans.’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 11 juli 2019).

¹⁰² ‘Onze taal in Congoland’, 87. Een vrijwel identieke lijst met eisen is opgenomen in een, wederom door Reinhard geschreven, brief van het NVV aan Leopold II, geciteerd in ‘Onze taal en de Congo-Vrijstaat.’ *De Taalstrijd hier en elders* 15.1-2 (1898–1899), 69–71. Enkel de voorwaarde om de studie van de koloniën aan de ‘staatshoogeschoolen’ ook in het Nederlands aan te bieden, ontbreekt hier, maar daar had Leopold natuurlijk minder invloed op dan op de overige eisen. Veranderende politieke verhoudingen leidden het NVV dus niet af van zijn eisen.

¹⁰³ Maurits Sabbe stelt in zijn recensie van Vermeyleens *Verzamelde opstellen* in *De Vlaamsche Gids* zelfs dat hij het soort flaminganten waarop Vermeyleens ‘Kritiek’ zich richt, helemaal niet kent. In die context verwijst Sabbe ook naar Vermeyleens kritiek op de reductie van de Congokwestie tot de

dat de eisen voortkomen uit een eerlijke verdeling van de kosten en baten van de kolonie over Vlaanderen en Wallonië. De eisen zijn, met de woorden van het manifest, bedoeld ‘om het evenwicht te behouden tusschen de twee volksstammen, welke de Belgische natie uitmaken’.¹⁰⁴

Dat laat onverlet dat er vanaf het ontstaan van de Congo-Vrijstaat door flaminganten met de pen werd gestreden voor een betere positie van het Vlaams in de kolonie. *De Taalstrijd hier en elders* was een van de plaatsen waar artikelen met een dergelijke strekking werden gepubliceerd, maar zulke artikelen zijn ook te vinden in (andere) liberale periodieken.¹⁰⁵ Tussen 1885 tot 1900 verschenen in *De Taalstrijd* een aantal artikelen waarin het Vlaams in Congo werd besproken. Al in de eerste van deze artikelen wordt vertwijfeld de vraag gesteld of er ooit nog een ‘groot Vlaamsch rijk’ – reikend tot aan Zuid-Afrika – zal komen nu het Frans de officiële taal van de kolonie is geworden.¹⁰⁶ Ook *Het Volksbelang* publiceert artikelen waarin wordt geijverd voor een betere positie van het Nederlands. In 1895 plaatst het weekblad een verslag van een discussieavond over Congo, waarbij de positie van het Vlaams in Congo hoog op de agenda staat.¹⁰⁷ Hier wordt opnieuw verwezen naar de mogelijkheden die zouden ontstaan voor een Nederlands rijk in Afrika.

Een ander motief om de vernederlandsing van de Congo-Vrijstaat te bepleiten, is de angst voor Franse annexatie. ‘Frankrijk vindt dan’, schrijft A. Van Werveke in *Het Volksbelang*, ‘een Fransche kolonie voor hem pasklaar gemaakt met Belgische centen en Belgisch bloed: het spek is al te lekker om te worden versmaad door den Franschen bek’.¹⁰⁸ Wanneer in de kolonie Nederlands zou worden gesproken, zou dit probleem niet bestaan. Deze angst voor Franse annexatie was wijdverspreid bij de auteurs van *Het Volksbelang*.¹⁰⁹ Kort na de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog schrijft Paul Fredericq: ‘Zal België zijne prachtige kolonie van

taalvraag. Maurits Sabbe, ‘Nederlandsche letterkunde.’ *De Vlaamsche Gids* 1 (1905), 518–525, aldaar 520–521.

¹⁰⁴ ‘Onze taal in Congoland’, 87.

¹⁰⁵ Het tijdschrift *De Taalstrijd hier en elders* zou volgens de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* een ‘neutraal flamingantisme’ voorstaan. Aangezien het citaat van Vermeylen uit *De Taalstrijd* komt en het blad onder invloed zou hebben gestaan van de liberale Theophiel Coopman, kies ik ervoor om het toch in dit hoofdstuk te bespreken. Diezelfde Theophiel Coopman was bovendien actief in het NVV. Zie Marc Carlier, ‘Taalstrijd hier en elders, De.’ en Harry de Ceulaer & Petra Gunst, ‘Nationaal Vlaamsch Verbond (NVV).’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 11 juli 2019).

¹⁰⁶ ‘Het Frans werd als officiële taal aangenomen.’ *De Taalstrijd hier en elders* 2.1 (1885), 17–18.

¹⁰⁷ M., ‘Congoland en het Nederlandsch.’ *Het Volksbelang* 29.17 (27 april 1895), 2–3.

¹⁰⁸ Kz., ‘Kongo en het Nederlandsch.’ *Het Volksbelang* 31.32 (7 augustus 1897), 1. Op basis van een ander artikel uit *Het Volksbelang* kan worden afgeleid dat A. Van Werveke de auteur is van dit artikel. Vgl. ‘Onze taal en onze handelsbelangen in Zuid-Afrika.’ *Het Volksbelang* 32.42 (15 oktober 1898), 1. Sommige van de door het Liberaal Archief gedigitaliseerde exemplaren van *Het Volksbelang* bevatten auteursinitialen in potlood van de hand van Paul Fredericq; ik dank Peter Laroy van Liberas voor deze informatie. Als in dit hoofdstuk auteursnamen vermeld worden bij artikelen uit *Het Volksbelang*, zijn deze afgeleid uit deze initialen.

¹⁰⁹ Zie bijvoorbeeld ‘De Franschen in den Congo’ *Het Volksbelang* 25.12 (21 maart 1891), 2; ‘Fransquillonerij in den Congo’ *Het Volksbelang* 25.28 (11 juli 1891), 2–3; ‘Vive la France’ *Het Volksbelang* 26.37 (10 september 1892), 2–3; en Leonard Willems, ‘Congoland’ *Het Volksbelang* 28.24 (16 juni 1894), 1. Voor soortgelijke angsten ook ‘Het Nederlandsch in Afrika.’ *De taalstrijd hier en elders* 10.11 (1894), 272.

Congo mogen bewaren, waar Engeland en Frankrijk soo begeerig op liggen te loeren?’¹¹⁰ Niet Duitsland – dat België begin augustus was binnengevallen en dat met Duits-Oost-Afrika een kolonie bezat die grensde aan Congo –, maar Engeland en Frankrijk zijn de *Angstgegner* van België. Engeland was dat geworden na de controverse rond de Congo-Vrijstaat in de vroege jaren 1900, toen onder andere de Britse consul Roger Casement een rapport publiceerde waarin werd gesproken over systematisch geweld en onderdrukking van de Congolezen.¹¹¹ In 1904, een jaar na dat rapport, betoogt Maurits Basse in *Het Volksbelang* dat de aantijgingen onjuist waren en dat ze waren ingegeven door de Engelse wens om vrij handel te kunnen drijven in de Congo-Vrijstaat.¹¹² De slavernij waarover Casement had bericht, was volgens Basse geen slavernij, maar ‘belasting in arbeid’. De Britse acties leken volgens Basse op de manier waarop de Britten zich tegen Paul Krüger en Transvaal hadden gekeerd. Het artikel van Basse maakt daarmee duidelijk dat het rapport-Casement en de politieke rel erna in Vlaanderen werden gezien als Britse propaganda, die als doel had de Belgen in een kwaad daglicht te stellen en zo te leiden tot Britse (economische) expansie, terwijl de Britten na hun strijd tegen de Boeren toch al als tegenstander werden gezien.

5.2 Liberaal Vlaanderen in de wereld

Het denken over de relatie tussen Vlaanderen en Zuid-Afrika en de bijbehorende ideeën over de ‘Groot-Nederlandse gedachte’ gaan over meer dan taal alleen. Ze laten zien hoe liberale flaminganten dachten over de plaats van Vlaanderen in de wereld. Over die plaats wordt bijvoorbeeld ook in economische termen gedacht. Zo bespreekt Lodewijk De Raet, de ‘huiseconoom’ van de liberale Vlaamse Beweging, zijn ideeën over de economische rol van Vlaanderen in twee essays in *De Vlaamsche Gids*. De Raet besteedt in beide opstellen aandacht aan het economische belang van Congo. Hij vertrekt in ‘Een Economisch Programma voor de Vlaamsche Beweging’ (1905) vanuit een analyse van de *Zeitgeist* (‘aujourd’hui on ne trouve plus, on invente’) en stelt dat de Vlaamse Beweging zich niet zou moeten versmallen tot een cultuurbeweging, want ‘taalbelang is ook stoffelijk belang’.¹¹³ Hij prijst Leopold II voor het creëren van de Congo-Vrijstaat, maar hij meent dat vervlaamsing van de handel noodzakelijk is om ook de Vlamingen te laten profiteren van de Belgische expansie. De Raet meent dus dat de belangen van de Vlamingen bij de (koloniale) handel enkel gewaarborgd kunnen worden als er Vlaams wordt gesproken.

¹¹⁰ Paul Fredericq, ‘Een blik in de toekomst.’ *Het Volksbelang* 48.35 (29 augustus 1914), 1–2.

¹¹¹ De literatuur hierover is eindeloos. Zie voor een mediastudie van de impact op België Pierre-Luc Plasman & Catherine Thewissen, ‘The Three Lives of the Casement Report: Its Impact on Official Reactions and Popular Opinion in Belgium.’ *Breac: A Digital Journal of Irish Studies* (1 april 2016). Te lezen via nd.edu/articles/the-three-lives-of-the-casement-report-its-impact-on-official-reactions-and-popular-opinion-in-belgium (geraadpleegd op 15 juli 2019).

¹¹² Maurits Basse, ‘Engeland en de Congo-staat.’ *Het Volksbelang* 38.34 (20 augustus 1904), 1.

¹¹³ Lodewijk De Raet, ‘Een Economisch Programma voor de Vlaamsche Beweging.’ *De Vlaamsche Gids* 1 (1905), 469–495, citaten aldaar 471 en 491.

In het andere essay, ‘Vlaamsche Vragen van den Dag’ (1908), gaat De Raet in op drie actuele kwesties, waaronder de overname van de Congo-Vrijstaat door België.¹¹⁴ Hoewel De Raet het belang van de kolonie voor België niet betwijfelt, is hij van mening dat de Vlamingen eisen moeten stellen om te voorkomen dat ze ook in de kolonie achtergesteld zullen worden. De Raet benadrukt – net als in het eerdere opstel – dat een Franstalige kolonie leidt tot economisch uitsluiting van Vlamingen. Hij geeft hier echter een nieuw argument om Vlaams ook tot officiële taal van Congo te maken:

Congo zal niet altijd een uitbatingskolonie blijven; men mag ook de hoop koesteren eens in het oostelijk gedeelte, waar hooggelegen, koele, gezonde en vruchtbare streken liggen (Katanga!), een bevolkingskolonie zal ontstaan. Zal dan niet de nederzetting van het kinderrijkste deel van België’s bevolking tegengehouden, bemoeilijkt worden door het verfranscht bestuur?¹¹⁵

Het idee dat Congo, en specifiek Katanga, een bevolkingskolonie zou kunnen worden, werd in de liberale Vlaamse Beweging ook door anderen dan De Raet betoogd. Augustin Lodewyckx, die van 1911–1914 als Belgische ambtenaar in Katanga werkte, schreef in *De Vlaamsche Gids* een artikel met de titel ‘Katanga, een land voor blanken’ (1911).¹¹⁶ In ronkende termen schrijft Lodewyckx dat Katanga ‘voor de beschaving [moet] worden geopend’ en als de Belgen daar niet mee beginnen, zullen anderen het doen.¹¹⁷ Lodewyckx eindigt zijn artikel met een visioen van Katanga als een Vlaams Nieuw Jeruzalem:

In dat groote, mooie land, dat tot nu toe aan tallooze wilde dieren, en slechts weinige duizenden onbeschaafde menschen tot woonplaats strekte, zullen wegen worden aangelegd, mijnen ontgonnen, fabrieken gebouwd. Er zullen hofsteden verrijzen, veel gelijkende op die in Vlaanderen, dorpen met Vlaamsche namen en Vlaamsche inwoners, en steden zooals die in België, maar met bredere straten en weidschere pleinen. Daar zullen op winkelramen en uithangborden de namen van land- en taalgenooten niet meer in de minderheid zijn. Dag- en weekbladen, ook Vlaamsche, zullen er worden gedrukt.¹¹⁸

Dit utopische beeld van Congo en Katanga – dat zich aan het lot van de inheemse bevolking bovendien niets gelegen liet – werd niet door iedereen gedeeld. Zo schreef J. De Vigne ruim

¹¹⁴ Lodewijk De Raet, ‘Vlaamsche Vragen van den Dag.’ *De Vlaamsche Gids* 4 (1908), 193–209. Dat De Raets essay resoneerde in de liberale Vlaamse Beweging blijkt uit de instemmende manier waarop het wordt geciteerd in P.A., ‘Onze taal in Congo.’ *Het Volksbelang* 40.26 (27 juni 1908), 1.

¹¹⁵ De Raet, ‘Vlaamsche Vragen van den Dag’, 203–204.

¹¹⁶ Augustin Lodewyckx, ‘Katanga, een land voor blanken.’ *De Vlaamsche Gids* 7 (1911), 193–210. Voor meer informatie over Lodewyckx, die na zijn verblijf in Katanga naar Australië zou emigreren, zie John Stanley Martin, ‘Lodewyckx, Augustin (1876–1964)’ In: Bede Nairn & Geoffrey Serle (red.), *Australian Dictionary of Biography* (dl. 10) (Melbourne: Melbourne University Press, 1986), 131. Online via: adb.anu.edu.au (geraadpleegd op 12 juli 2019).

¹¹⁷ Lodewyckx, ‘Katanga’, 199.

¹¹⁸ Lodewyckx, ‘Katanga’, 210.

vijftien jaar voor Lodewyckx in *Het Volksbelang* dat Congo nooit ‘eene bevolkingskolonie zou kunnen worden om België van zijne overbevolking te ontlasten’.¹¹⁹

Zoals bij de discussies over de rol van het Vlaams in Congo al bleek, is Zuid-Afrika voor de Vlamingen een belangrijk referentiepunt. Verschillende auteurs die over Congo schreven, publiceerden ook over de banden tussen Vlaanderen en Zuid-Afrika en de Vlaamse Beweging voelde zich verwant met de Boeren in Zuid-Afrika.¹²⁰ Paul Fredericq publiceerde bijvoorbeeld over de verwantschap tussen de Vlaamse Beweging en de Boeren in Zuid-Afrika, terwijl Augustin Lodewyckx schreef over de zwarte bevolking van Zuid-Afrika.¹²¹ De sympathie voor de Boeren leidde tot meer dan enkel een pleidooi voor het gebruik van het Nederlands in Congo – hoewel dat er een essentieel onderdeel van was. Sommige auteurs pleitten zelfs voor migratie van de Boeren naar Congo.¹²² In ieder geval blijkt dat de liberale Vlaamse Beweging zich wat Afrika betreft zeer sterk identificeerde met de Boeren en daarom speelde met het idee van een groot Nederlandstalig rijk in Afrika. Dat was niet alleen beter voor de Vlamingen maar, dacht men, ook voor de inheemse bevolking: ‘Zal men langer voortgaan de miljoenen negers te verfranschen, als men bedenkt dat de eenige Europeesche taal, door negers gebruikt, reeds in gansch Zuid-Afrika, tot aan de grens van Congo, het Nederlandsch is?’¹²³ Wat de inheemse bevolking er zelf van vond om vernederlandst te worden, vroeg men zich daarbij niet af.

5.3 Interne kolonisatie en een hiërarchie van onderdrukking

Congo bood liberale Vlaamsgezinden de mogelijkheid om zich te spiegelen aan de gekoloniseerde Congolezen, zodat zij zichzelf konden zien als gekoloniseerd door Franstalig België. In het derde deel van zijn *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging* (1909) schrijft Paul Fredericq dat de discussie over de overname van de Congo-Vrijstaat een manoeuvre was af te leiden van Vlaamse eisen:

Men zocht en vond eene afleiding tegen den zoo rechtmatigen eisch der Vlamingen, met hun de Congonegers tusschen de beenen te werpen. Maar wie in Vlaamsch België wenschte, dat men de negers der kolonie niet in *hunne* moedertaal vonnissen en besturen zou? Zeker niet de Vlamingen, die gedurende meer dan vijftig jaren na 1830

¹¹⁹ J. De Vigne, ‘De aanhechting van den Congo.’ *Het Volksbelang* 29.9 (2 maart 1895), 1.

¹²⁰ Zie bijvoorbeeld Geert Buelens ‘Broeders en zusters, neven en nichten: Verbanden tussen de Vlaamse, Nederlandse en Afrikaanse literaturen.’ *Tydskrif vir nederlands en afrikaans* 18.1 (2011), 13–29, aldaar 17–20 en Yves T’Sjoen, ‘Achter de trommels: Het Afrikaner nationalisme als bouwsteen voor het ideologische discours van de Vlaamse Beweging (ca. 1875–1921).’ *Werkwinkel* 2.1 (2007), 51–76.

¹²¹ Paul Fredericq, ‘De toekomst van Zuid-Afrika in de strijd tegen de Engelsche invloeden.’ *De Vlaamsche Gids* 5 (1909), 289–297 en Augustin Lodewyckx, ‘De gekleurde Rassen van Zuid-Afrika.’ *De Vlaamsche Gids* 7 (1911), 54–69. Beide auteurs bundelden hun lezingen over Zuid-Afrika: Paul Fredericq, *Zuid-Afrika* (Gent: Hoste, 1913) en Augustin Lodewyckx, *Katanga en Zuid-Afrika: Vier lezingen* (Gent: Hoste, 1911).

¹²² M., ‘Congoland en het Nederlandsch’, 2.

¹²³ De Raet, ‘Vlaamsche Vragen van den Dag’, 204.

als echte negers behandeld zijn geworden in hun eigen vaderland België door hunne eigene broeders de Walen en de Franskiljons.¹²⁴

Vlaanderen is, met andere woorden, een soort kolonie van francofoon België. Deze gedachte is niet uniek voor Fredericq. Willem Rogghé had bijna twintig jaar eerder, in 1890, al eens geschreven over ‘de Belgische Congoleezen – pardon! de Vlamingen’.¹²⁵ De vergelijking van Vlamingen met zwarte mensen en gekoloniseerde volken is zelfs nog een aantal decennia ouder. In het eerste deel van zijn *Schets* citeert Fredericq een manifest van het Antwerpse *Nederlandsch Kunstverbond* (1856), waarin een oproep tot verfransing onder meer met de volgende retorische vragen wordt beantwoord: ‘En wat zouden wy dan meer zyn dan negers in eene plantery, dan de Indianen in eene Engelsche kolonie? Die wonen ook in hun geboorteland; maer hoe wonen zy er?’¹²⁶ Hoewel de vergelijking van Vlamingen met (andere) gekoloniseerde volken ouder is dan de kolonisatie van Congo – en deze vergelijking haar oorsprong niet vindt bij Rogghé –, is die overduidelijk de aanleiding voor de specifieke vergelijkingen van Fredericq en Rogghé.

Wat betekent het om jezelf te vergelijken met de gekoloniseerde Congoleezen? De verschillende manifestaties van de vergelijking suggereren tenminste drie dingen. De vergelijking heeft allereerst meestal een raciale component: het woord ‘neger’ komt er vaak in voor. In een artikel in *Het Volksbelang* gaat het zelfs over het ‘vernegerfranschen’ van de Vlamingen in België.¹²⁷ Dat lijkt te impliceren dat verfransing van de Vlamingen hun status in de raciale hiërarchie zou aantasten. De Vlamingen voelen zich derhalve net als de Congoleezen onderdrukt, maar ze vinden die onderdrukking blijkbaar erger dan de onderdrukking van Congoleezen. Dat wijst naar een tweede betekenis van de vergelijking – een betekenis die veel minder expliciet is dan de Vlaamse zelfidentificatie als ‘negers’. Er bestaat een grote spanning tussen de woede die Vlamingen ervaren over hun eigen ‘gekoloniseerd zijn’ en het gemak waarmee ze de kolonisatie van Congo zien als een positief project.

Toch waren sommige liberale flaminganten zich wel degelijk bewust van deze spanning. Paul Fredericq laat dat zien in een artikel in *Het Volksbelang* dat hij schreef in het jaar waarin het laatste deel van zijn *Schets* verscheen. Fredericq bekritiseert een lezing waarin onder andere Leopolds behandeling van de Congoleezen wordt geprezen, omdat de Onderzoekscommissie van 1905–1906 hem duidelijk heeft gemaakt dat die behandeling verre

¹²⁴ Paul Fredericq, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging* (dl. 3) (Gent: J. Vuylsteke, 1909), 328. (Nadruk in origineel.) Voor een eerste versie van een deel van de passage over Congo uit de *Schets* zie Paul Fredericq, ‘Onze taal in den Congostaat.’ *Het Volksbelang* 40.31 (1 augustus 1908), 1.

¹²⁵ Willem Rogghé, ‘Het Waalsch Congres.’ *Het Volksbelang* 24.31 (2 augustus 1890), 1. Zie voor de rol van Rogghé in de Vlaamse Beweging José Verschaeren, ‘Rogghé, Willem.’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 8 juli 2019).

¹²⁶ ‘Manifest van het *Nederlandsch Kunstverbond* van Antwerpen’ (1856), geciteerd in Paul Fredericq, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging* (dl. 1) (Gent: J. Vuylsteke, 1906), 64–65.

¹²⁷ ‘Onze taal in den Congo-Vrijstaat.’ *Het Volksbelang* 38.33 (18 augustus 1906), 3. (‘Aan een vervlaamsing der Congoleesche negers door lieden, die in België niets anders doen dan Vlamingen vernegerfranschen, zullen wij echter maar gelooven wanneer wij het anders dan op papier zien.’)

van positief was. Bovendien is Fredericq bang dat de Belgen geen goede kolonisatoren zullen zijn en realiseert hij zich dat kolonisatie inherent donkere kanten heeft:

De vloek van elke kolonisatie is overigens de verdrukking der wilde inlanders door de beschaafde blanken. Zelfs de eerlijkste volken hebben daarin gezondigd: bij voorbeeld het deftige wijze Nederland. Wie er aan twijfelt, leze Multatuli's *Havelaar*.¹²⁸

In hetzelfde artikel deelt Fredericq zijn twijfels over de Belgische geschiktheid tot koloniseren. Door geldzucht gedreven, zullen de Belgen door de exploitatie van een kolonie moreel in verval raken.¹²⁹ Tegelijkertijd maakt Fredericq in zijn *Schets* zelf retorisch gebruik van de hiërarchie die verondersteld wordt bij deze onderdrukking als hij schertst: 'Of wilde men misschien de Vlaamsche boeren, wanneer zij naar Congo zouden uitwijken, beneden de negers der kolonie stellen?'¹³⁰ Er is dus wel degelijk een hiërarchie – wat ook al blijkt uit de adjectieven 'wilde' en 'beschaafde' in het citaat uit *Het Volksbelang*. Vlaming en Congolees worden ook wanneer Fredericq kritisch is op kolonisatie niet elkaars gelijken.

Er is naast de raciale component en de raciale hiërarchie nog een derde manier waarop liberale Vlamingen gebruikmaken van vergelijkingen met Congolezen. Die manier heeft alles te maken met de verzuiling van België en Vlaanderen. In dit soort vergelijkingen worden ideeën over de 'onbeschaafdheid' van Congo gebruikt om de positie van de liberalen ten opzichte van (met name) de katholieken des te duidelijker te maken. Paul Fredericq schrijft in 1899 een artikel in *Het Volksbelang* met de veelzeggende titel 'Bij de wilden, niet van Congo – maar van Vlaamsch-België' waarin hij vertelt over een protestantse vrouw die op haar doodsbed nog door de katholieke clerus werd dwarsgezet.¹³¹

De enige keer dat in een vergelijking tussen Congo en Vlaanderen sympathie wordt geuit voor de Congolezen is op een affiche uit de jaren 1880. Dit affiche ('De Vlamingen aan de negers van den Congo') wordt instemmend geciteerd in *het Volksbelang* van 18 april 1885:

Zietdaar, Zwarte Broeders, het lot dat u te wachten staat onder de regeering van Leopold II; want hij zal u zeker niet beter willen laten behandelen dan ons, Vlamingen, die sedert vier-en-vijftig jaren, meer dan de helft betalen van de millioenen welke hij – en zijn vader voor hem – ons jaarlijks kost.

Zwarte Broeders!

Wij benijden u uwe zwarte kleur en de onbekendheid van uw geslacht. Op uwe kaken kan men ten minste de schaamte niet lezen, welke ons doet blozen als wij onze roemrijke voorouders herdenken en ons prachtig verleden vergelijken met den

¹²⁸ Paul Fredericq, 'De Koning te Antwerpen.' *Het Volksbelang* 43.24 (12 juni 1909), 1.

¹²⁹ Fredericq stelt dat zelfs de Duitsers onder invloed van de 'mondialiteit' materialistisch zijn geworden en zo meer zijn gaan lijken op het Franse keizerrijk dan op het Duitsland van de romantici. Dergelijke ideeën over de geschiktheid tot koloniseren verdienen verdere bestudering, bijvoorbeeld in relatie tot het idee dat de Belgen *reluctant imperialists* zouden zijn geweest.

¹³⁰ Fredericq, *Schets eener geschiedenis* (dl. 3), 328.

¹³¹ Paul Fredericq, 'Bij de wilden, niet van Congo – maar van Vlaamsch-België.' *Het Volksbelang* 33.4 (28 januari 1899), 2.

vernederenden toestand, waarin wij ons thans bevinden onder den scepter van Leopold II¹³²

Deze uiting van sympathie voor de Congolezen – die samengaat met het benadrukken van verschillen met de Vlamingen – is uniek: Liberale flaminganten reflecteren nauwelijks kritisch op de kolonisatie. Het laat zien dat wel degelijk kritisch kon worden gedacht over de kolonisatie, maar tegelijkertijd blijkt uit de rest van de bronnen dat zo'n kritische stellingname uiterst zeldzaam was.¹³³ Het merendeel van de liberale flaminganten was geen tegenstander van de kolonisatie en voelde uiteindelijk weinig sympathie voor de bevolking van Congo.

5.4 Conclusie

August Vermeylens 'er is maar een enkel standpunt: de taalvraag' blijkt weliswaar een polemische, maar geen onaardige samenvatting te zijn van de manier waarop in de liberale Vlaamse Beweging werd gedacht over Congo: De taalvraag speelt inderdaad vrijwel altijd een rol. Toch is Vermeylens stellingname als samenvatting onvolledig – zij gaat niet op voor alle liberale flaminganten die in dit hoofdstuk aan bod zijn gekomen en geldt niet voor de hele periode waarop mijn analyse zich richt. Er zijn immers ook andere manieren waarop over Congo werd gedacht in de liberale Vlaamse Beweging, ook al hebben die manieren vaak met de positie van het Vlaams in de kolonie te maken.

Hoewel Congo dus allereerst een strijdtoneel was voor de emancipatie van het Vlaams, gaat deze taalstrijd vaak samen met andere kwesties: angst voor Frankrijk, sympathie voor Zuid-Afrika en steun voor het idee van een Nederlandstalig rijk in Afrika. Daarnaast heeft Congo een plaats in het denken van liberale Vlamingen over hun plaats in de wereld. Congo is een van de terreinen waarop economische emancipatie van Vlamingen mogelijk zou zijn. Katanga, rijk aan grondstoffen, zou volgens sommigen een vestigingskolonie voor Vlamingen kunnen worden. Ten slotte bood Congo liberale flaminganten de mogelijkheid Vlaanderen te zien als een kolonie. Het is dit aspect dat de paradoxen van het liberale flamingantisme het best laat zien. De sympathie met de Congolezen die door deze vergelijking wordt verondersteld, is niet meer dan een wassen neus: Er blijft een raciale hiërarchie waarin de Vlamingen meer waard worden geacht dan de Congolezen.

¹³² 'Een plakbrief.' *Het Volksbelang* 19.16 (18 april 1885), 2–3.

¹³³ Men zou de oproep op het affiche ook kunnen zien als een poging aandacht te vragen voor de situatie van de Vlamingen: Door de Congolezen op deze manier aan te spreken, laat de auteur ook zien hoe slecht de situatie van de Vlamingen is.

6 | De socialistische Vlaamse Beweging

Het Belgisch socialisme had in de periode van de Congo-Vrijstaat en de vroege fase van de Belgische kolonisatie een ambivalente houding ten opzichte van Congo. Hoewel alle aanwezige socialisten in 1908 tegen de overname van Congo stemden, was de Belgische Werkliedenpartij (BWP) intern verdeeld: Sommige parlementsleden waren tegen de kolonisatie van Congo, anderen waren voor overname door België.¹³⁴ Tegenstanders van de kolonisatie hadden daarvoor verschillende argumenten. Er waren tegenstanders uit principe en er waren tegenstanders vanwege angst voor een economisch fiasco. Ook voorstanders van de kolonisatie van Congo en de overname door België hadden verschillende argumenten. Sommige socialisten steunden de kolonisatie om pragmatisch-economische redenen, omdat ze dachten dat Congo geld zou kunnen opleveren, terwijl anderen een soort internationale kolonisatie bepleiten. Emile Vandervelde, de ‘patron’ van de BWP, is ongetwijfeld de socialist uit deze periode van wie de opvattingen over kolonialisme tot de meeste ophef hebben geleid.¹³⁵ Vandervelde, die de kolonisatie eerst heftig bestreed, werd rond de overname in 1908 voorstander van een soort ‘humanitaire kolonisering’: De kolonisatie was nu eenmaal een voldongen feit en daarom moest men er vanuit socialistisch oogpunt maar het beste van maken door de Congolezen te beschaven en ze uiteindelijk onafhankelijk te laten worden.¹³⁶

Zoals Maarten Van Ginderachter heeft betoogd in *Het rode vaderland* (2005), was het Belgisch socialisme ook voor de Eerste Wereldoorlog al verdeeld langs communautaire lijnen.¹³⁷ In zijn boek laat Van Ginderachter zien dat het Gentse socialistische dagblad *Vooruit* (1885–1991) een ‘Vlaamse wending’ kende in de periode 1903–1908 en dat identificatie of toe-eigening van België als vaderland in deze krant nauwelijks aan de orde was.¹³⁸ Er werden zelfs artikelen gepubliceerd waarin sympathie voor de Vlaamse Beweging werd uitgesproken. De Belgische socialisten hadden dus, in weerwil van de internationalistische theorie, wel degelijk een ‘vaderland’ – en dat kon in het geval van de Vlaamse socialisten zowel België als

¹³⁴ Guy Vanthemsche, ‘De Belgische socialisten en Congo 1895–1960.’ *Brood & Rozen* 4.2 (1999), 30–65, aldaar 33–34. Zie ook Ruddy Doom, ‘Belgisch socialisme en kolonisering: Dépendance chacha?’ *Brood & Rozen* 15.4 (2010), 4–27, aldaar 8; en Guy Vanthemsche, *Belgium and the Congo, 1885–1980* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 39 en 41.

¹³⁵ Voor Vandervelde als ‘patron’ van de BWP, zie Luc Peiren, ‘Vandervelde, Emile.’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 5 augustus 2019.)

¹³⁶ Doom, ‘Belgisch socialisme’, 8 en Vanthemsche, ‘De Belgische socialisten’, 34–35.

¹³⁷ Maarten Van Ginderachter, *Het rode vaderland: De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I* (Tielt: Lannoo, 2005).

¹³⁸ Van Ginderachter, *Het rode vaderland*, 60–64 en 300.

Vlaanderen zijn.¹³⁹ Het loont dus de moeite om na te gaan of Vlaamse socialisten zich in hun denken over kolonisatie en Congo ook rekenschap gaven van hun Vlaams-zijn, zoals dat bij de katholieke en (vooral) bij de liberale Vlaamse Beweging het geval is. Ik analyseer daarom in dit hoofdstuk de manier waarop in *Vooruit* werd geschreven over Congo.¹⁴⁰ Het is daarbij zaak om voorzichtig te zijn met etiketten als ‘socialistisch-flamingantisch’ voor *Vooruit*: Hoewel de Gentse socialisten zich inspanden voor de Vlaamse cultuur en zich niet vereenzelvigden met België, waren zij bij vlagen ronduit anti-flamingantisch.¹⁴¹ Ik zal het daarom consequent hebben over ‘Vlaamse socialisten’ en niet over de ‘socialistische Vlaamse Beweging’.

Omdat de houding van de Belgische socialistten ten opzichte van de kolonisatie niet eenduidig was, vraag ik mij in paragraaf 6.1 af wat de bandbreedte was van de standpunten over het Belgisch kolonialisme in *Vooruit*. De Gentse socialistten van *Vooruit* stonden vrijwel unaniem negatief ten opzichte van de kolonisatie van Congo, terwijl het parlement in 1908 voor overname door België zou stemmen. Dat betekent dat de Vlaamse socialistten voorstanders van kolonisatie en overname als vijanden kon afschilderen – iets dat voor 1908 ook al gebeurde. Dit soort vijandbeelden, met name dat kolonisatie door geldzucht werd gedreven, onderzoek ik in 6.2, waar ik ook stilsta bij de manier waarop deze kritiek werd verbonden met de verzuiling. Zelf gebruikten de socialistten van *Vooruit* vergelijkingen tussen Vlaanderen en Congo om de in hun ogen deplorabele situatie in Vlaanderen des te sterker te laten komen. Hoe die vergelijkingen functioneerden, en of ze getuigen van sympathie voor de Vlaamse Beweging, blijkt ten slotte in paragraaf 6.3.

6.1 Socialisme en (anti)kolonialisme

Vooruit was tijdens de hele periode 1885–1914 een tegenstander van de kolonisatie van Congo door België. In de krant werd al in de late jaren 1880 en de vroege jaren 1890 gepubliceerd over misstanden in de Congo-Vrijstaat.¹⁴² Tekenend is een artikel uit 1893 waarin wordt verwezen naar de brochure *Aan de Belgen! Waarheden over den Congo door een ontsnapte aan de verwoesting der Zending Hodister*, geschreven door M. Pauwels.¹⁴³ In deze

¹³⁹ Van Ginderachter, *Het rode vaderland*, 369 en passim. Van Ginderachter bekritiseert echter het idee dat de socialistische theorie enkel een internationale (en geen nationale) dimensie zou hebben. Zie Van Ginderachter, *Het rode vaderland*, 10–12.

¹⁴⁰ Zoals ik in hoofdstuk 3 heb betoogd, doe ik dat op basis van artikelen waarin aan twee criteria is voldaan: (1) ‘Congo’ of ‘Kongo’ komt erin voor en (2) in de voorgaande, dezelfde of de volgende alinea gaat het over ‘Vlaanderen’ of staat variant van het woord ‘Vlaams’. Dat resulteert in 162 passages waarin aan beide voorwaarden is voldaan; het totaal aantal geanalyseerde artikelen is 117. Redevoeringen in het parlement heb ik enkel in ogenschouw genomen als er commentaar werd geleverd door *Vooruit*; toespraken zonder commentaar – die eerder geschikt zouden zijn voor een politieke analyse – bespreek ik daarom slechts zijdelings.

¹⁴¹ Van Ginderachter, *Het rode vaderland*, 371–374.

¹⁴² Zie bijvoorbeeld ‘Helden of slachtoffers.’ *Vooruit* 5.173 (24 juli 1888). Aangezien *Vooruit* niet gepagineerd was, verwijs ik niet naar paginanummers.

¹⁴³ ‘Over den Congo.’ *Vooruit* 10.204 (26 augustus 1893).

brochure, waaruit een lange passage wordt geciteerd, schrijft Pauwels gedetailleerd over het gebruik van de *chicotte* (een soort zweep) waarmee Congolezen werden mishandeld als zij – in de ogen van de kolonisator – niet deden wat hen was opgedragen. De auteur van het artikel merkt op: ‘Is het te verwonderen lezers dat de negers soms al eens in opstand komen tegen de europeesche beulen, die hen op zulke zonderlinge wijze komen beschaven? Deden onze vaders Ambiorix, Boduognat, enz., anders?’ De anonieme auteur verwijst hier naar de strijd van de ‘Belgische’ stammen tegen de Romeinse invasie in de eerste eeuw voor Christus – Ambiorix en Boduognat waren leiders in de strijd tegen Julius Caesar. Op die manier koppelt hij de legitimiteit van een eventuele opstand tegen de kolonisatie van Afrika aan mythisch ‘Belgisch’ verzet tegen overheersing. Van *Vlaamse* kritiek op het kolonialisme is hier echter geen sprake: De Belgische geschiedenis blijft het referentiepunt.

Als de controverse rond de Vrijstaat in alle hevigheid is losgebarsten en de overname van Congo door België onderwerp van discussie is geworden, wordt deze overname in *Vooruit* bekritiseerd. In een artikel uit april 1908 schrijft de auteur dat van overname door België geen sprake kan zijn. De enige optie is een soort internationale beschavingsmissie – zoals gezegd een van de opvattingen over kolonisatie binnen de BWP:

Weg met zulke beulen, met zulk beulen-regiem! Weg met de overname van Congo zelve! Als Congo beschaafd moet worden, dan zullen best alle naties er aan medehelpen, er de lasten van dragen, en zal die beschaving gebeuren met menselijkheid en liefde tot den neger! Wij willen onze zwarte broeders voorlichten, – maar niet met het bliksemen der kanonnen en albini's [een soort geweer], niet door alkool en chicotte, niet door godsdienstdwang. Wij willen vooral dat ‘vrije arbeid’ geene spotbenaming weze, en dat de Congolees zelve oordeele over zijne eigene behoeften.¹⁴⁴

Kolonisatie is hier voorlichting geworden en het idee van een hiërarchie van beschavingen lijkt dus door de auteur gedeeld te worden. Belangwekkend is dat de kritiek op het gewelddadige optreden van de Belgen in Congo door *Vooruit* volstrekt serieus wordt genomen. Naast de economische uitbuiting is het gebruik van geweld en dwang voor *Vooruit* de belangrijkste reden om tegen annexatie van Congo te zijn. Het lijkt echter alsof sommige socialisten een internationale kolonisatie ook zagen als een manier om het Congo-vraagstuk met zo min mogelijk problemen op te lossen. *Vooruit* drukt in mei 1908 een toespraak af van kamerlid Eduard Anseele waarin die een internationale kolonisatie bepleit, omdat ‘dit strookt met het verleden der arbeiderspartij’.¹⁴⁵ In de context van de toespraak – wat moeten we met Congo als we niet willen dat België het overneemt? – lijkt dat vooral een manier om het probleem te verschuiven.

Wat volgens de Gentse socialisten van *Vooruit* in ieder geval voor problemen zorgde, was de houding van Emile Vandervelde. Als de overname door België eenmaal beklonken is, publiceert *Vooruit* een artikel waarin Vanderveldes opstelling ten opzichte van die overname

¹⁴⁴ A.B., ‘De schandalen van den Congo door een magistraat van den Congo bevestigd.’ *Vooruit* 24.117 (27 april 1908). Vgl. ‘Tot aanval en verdediging.’ *Vooruit* 29.322 (20 november 1913).

¹⁴⁵ ‘Weg met Congo.’ *Vooruit* 24.128 (8 mei 1908).

op voorzichtige toon wordt bekritiseerd.¹⁴⁶ De reactie van de katholieke pers op Vanderveldes standpunt noopt de auteur van het artikel tot de uitroep: ‘Weg, meer dan ooit, weg met Congo!’ *Vooruit* staat dus duidelijk niet op de lijn Vandervelde, terwijl varianten van andere opvattingen voor en tegen kolonisatie in deze krant wél te vinden zijn.

6.2 Kapitalisme en verzuiling

‘Houdt gij de lieden dom, ik zal ze arm houden!’ is volgens *Vooruit* een samenvatting van de alliantie van kerk en kapitaal inzake kolonisatie.¹⁴⁷ De afkeer van het socialisme tegen kapitalisme en religie motiveert inderdaad een groot deel van de kritiek op de kolonisatie van Congo. Steven Boersen – die tijdens de Eerste Wereldoorlog betrokken zou raken bij het Vlaams activisme – schrijft dat de Wereldtentoonstelling van Tervuren een selectieve presentatie van Congo biedt: ‘Congo is een kapitalistisch uitbuitershol, een moordkuil voor onze jongelingschap, dat verzwijgt men in Tervueren’.¹⁴⁸ Soortgelijke analyses klinken – impliciet of expliciet – veelvuldig in *Vooruit*. Vaak gaan ze samen met kritiek op niet-socialisten. Bovendien moet de koninklijke familie het ontgelden: Zij wordt niet enkel gedreven door geldzucht, maar kost vooral veel geld. De Gentse socialisten van *Vooruit* zouden de koninklijke familie dan ook liever kwijt zijn. Prins Albert (de latere koning Albert I) wordt afgeschilderd als een ‘budgettenvreter’, terwijl men Leopold II graag een enkele reis naar de Belgische grens wil geven.¹⁴⁹

De niet-socialisten die de meeste kritiek krijgen, zijn de katholieken. Volgens *Vooruit* worden zij gedreven door geld. Een artikeltje over een seminarie dat voorbereidt op missioneringsactiviteiten in Afrika laat duidelijk zien hoe de Gentse socialisten over hun katholieke volksgenoten dachten:

Wil men de papenbladen gelooven dan trekken de boerenkinkels die zich voor den geestelijken stand bestemmen enkel den zwartrok aan uit liefde tot god (?) en hunne medemenschen. Iedereen weet dat er jaarlijks met honderden van die luiards in de seminariën gekweekt worden. In Mechelen bestaat er sinds 6 maanden een Afrikaansch seminarie, voor gasten die naar den Congo, aflaten, oremussen en andere kwakzalverijen willen gaan verkoopen. Wil men nu weten hoeveel leerlingen (?) er zich reeds aangegeven hebben? In het geheel zes. Als er ergens in Vlaanderen een plaatske openvalt van onderpastoor, zijn de kandidaten te tellen bij de honderden. Vanwaar dit verschil?¹⁵⁰

¹⁴⁶ A.B., ‘Een eersten triomf der regeering.’ *Vooruit* 24.192 (11 juli 1908).

¹⁴⁷ ‘Nog wat over Congo: Een open brief aan gezel Vandervelde.’ *Vooruit* 27.353 (21 december 1911).

¹⁴⁸ Steven Boersen, ‘Congoland in België.’ *Vooruit* 13.275 (3 oktober 1897). Voor Boersen, zie: Bart De Nil, “Als een sterke eik te midden der dorre heide” Steven Prenau alias Steven Boersen (1866–1929): Facetten van een Limburgse socialist.’ *Brood & Rozen* 4.3 (1999), 100–109 en Hendrik D. Mommaerts & Luc Vandeweyer, ‘Prenau, Steven L.’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 5 augustus 2019).

¹⁴⁹ ‘Stadsnieuws.’ *Vooruit* 2.37 (24 februari 1885) en ‘Links en rechts.’ *Vooruit* 12.16 (18 januari 1895).

¹⁵⁰ ‘Links en rechts.’ *Vooruit* 4.174 (30 juli 1887).

Van retorische vraag gaat het naar uitroepeteken: In andere artikelen wordt niet enkel meer geïmpliceerd dat de katholieken onzuiver en door geld of luxe gedreven zijn, maar is het daadwerkelijk en aanklacht tegen de katholieken. Hen wordt verweten dat ze voor de kolonisering zijn om de arbeider te onderdrukken,¹⁵¹ en wel geld willen geven aan Congo, maar niet willen betalen voor de juridische bescherming van arbeiders.¹⁵² De katholieken wordt dus vooral verweten dat ze hun prioriteiten niet op orde hebben: Ze willen wel betalen voor Congo, maar geen geld steken in kwesties die door de socialisten als veel belangrijker worden gezien.

6.3 Congo en de emancipatie van arbeider en Vlaming

De Luikse socialist Hubert Depardy had kort na de overname van Congo in de Algemene Raad van de BWP gezegd dat ‘*les nègres de Belgique*’ zouden opdraaien voor de kosten van de kolonie.¹⁵³ Een soortgelijke redenering – verkeerde prioriteiten, te duur – lag aan de basis van de kritiek van *Vooruit* op de katholieken, maar relevanter is de metafoor zelf. Wat Depardy doet door de arbeider te vergelijken met de Congolees, is het duiden van de situatie van de arbeider in termen ontleend aan het debat over kolonialisme. Varianten van soortgelijke vergelijkingen, waarin de situatie van de Congolezen wordt gelijkgesteld aan de situatie van de arbeider, komen voor in *Vooruit*. Het is in deze context dat *Vooruit* de situatie van de Vlamingen in België een aantal keer vergelijkt met de situatie van de Congolezen, maar van echte flamingantische sympathie is daarbij niet altijd sprake.

In het artikel waarin hij kritiek levert op de kapitalistische uitbuiting van Congo, draagt Steven Boersen nog een ander argument aan tegen de kolonisatie. Waarom geld uitgeven aan Congo als er in België nog zoveel emancipatie nodig is? Volgens Boersen wordt dit ten onrechte niet genoemd in het museum van Tervuren:

Neen, men gewaagt niet van de millioenen ginder uitgegeven, vergooid aan colonisatie, wanneer hier te lande nog zoo oneindig veel te beschaven is op onze verachterde gemeenten der beide Vlaanderen, der Kempen; nog zooveel uit te geven en te verbeteren is in het Belgische wilde land der onwetende geesten, der ongeletterde arbeiders en arbeiderskinderen, die geene scholen kunnen bijwonen.¹⁵⁴

Vlaanderen moet nog worden ‘beschaafd’, België is (deels) ‘wild land’: De implicatie is dat het beeld dat men van Congo heeft ook geldt voor een deel van België. Omdat België dichterbij staat, moet in ieder geval eerst werk worden gemaakt van de emancipatie van de

¹⁵¹ ‘Links en rechts.’ *Vooruit* 7.170 (23 juli 1890).

¹⁵² ‘Voor wie moet men kiezen?’ *Vooruit* 12.302 (7 november 1895) en ‘De misdaden der dompers.’ *Vooruit* 13.82 (24 maart 1897).

¹⁵³ Geciteerd in Vanthemsche, ‘De Belgische socialisten’, 33.

¹⁵⁴ Boersen, ‘Congoland in België’.

arbeidersklasse. Vergelijkingen van dit soort komen vaker voor, bijvoorbeeld in een artikel met de volgende definitie van Vlaanderen: ‘Wat is Vlaanderen? Eene streek die op het gebied van socialisme zoo achterlijk is als de Congo op ’t gebied der algemeene beschaving en schier zoo ongenaaktbaar als de Noordpool. (...) De Winne heeft zijn boek getiteld: *Arm Vlaanderen*; hij mocht het even goed heeten: *Donker Vlaanderen*.’¹⁵⁵ August De Winne publiceerde in 1903 *Door arm Vlaanderen*, waarin hij schrijft over een reis door het Vlaanderen van de arbeider.¹⁵⁶ Volgens de auteur van het artikel is Vlaanderen niet alleen arm, het heeft ook volksverheffing nodig. Op het gebied van kennis van het socialisme is het vergelijkbaar met Congo.

In het licht van deze vergelijkingen wordt ook een aantal keer verwezen naar Vlaamse eisen, zoals de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Tijdens een bijeenkomst over een verworpen amendement, dat Vlaams en Frans op gelijke hoogte zou zetten, voert onder andere socialist Camille Huysmans het woord.¹⁵⁷ Hij heeft het over de Vlaamse Beweging als beweging met een dubbel doel: ‘brood en beschaving’. Om zijn analyse van de achterstelling van de Vlamingen kracht bij te zetten, vergelijkt hij hun situatie met die in Congo: ‘In Congo strijdt men dat de zwarten de rechten der witten bekomen, en hier moeten de witten vechten om de rechten der zwarten te veroveren.’ Dezelfde Camille Huysmans verdedigde de Vlaamse Beweging tijdens de algemene vergadering van de BWP op 4 maart 1911. Eduard Anseele stelt tijdens die vergadering dat de Gentse universiteit vervlaamst kan worden als zij ook voor emancipatie van de Vlaamse arbeider kan zorgen. Hij verwijst daarbij naar Nederland – dat vanzelfsprekend Nederlandstalige universiteiten heeft –, net zoals hij zegt de vergelijking met Nederland te hebben gemaakt rond de overname van Congo.¹⁵⁸ Als argument voor de relevantie van Congo binnen de socialistische partij is Anseeles verwijzing natuurlijk flinterdun, maar zij laat vooral zien dat sympathie voor het flamingantisme bij de Vlaamse socialisten niet unaniem was: Anseele is niet per se tegen vernederlandsing van de universiteit, maar hij maakt expliciet dat hij geen flamingant is (‘Wij moeten de kwestie oplossen in den zin van ons eigen programma om tegenover het flamingantisme een zuiver socialistisch standpunt in te nemen.’)

Als vergelijkingen tussen Vlaanderen en Congo niet zomaar als sympathie voor de Vlaamse Beweging kunnen worden gezien, wat zeggen ze dan wel? Het vanzelfsprekende antwoord is dat ze aandacht vragen voor de Vlaamse arbeider, zonder die aandacht enkel te rechtvaardigen met het Vlaams-zijn van die arbeider. De klassenstrijd speelt een grotere rol. Met andere woorden: De Vlaamse arbeider is arm – niet in de eerste plaats omdat hij Vlaming is, maar omdat hij arbeider is. Tegelijkertijd lijkt er bij sommige Vlaamse socialisten – Camille

¹⁵⁵ F.H., ‘De uitslag der kiezing.’ *Vooruit* 22.74 (14 maart 1906). Zie voor soortgelijke vergelijkingen ‘Links en rechts.’ *Vooruit* 21.317 (14 november 1905) en Djitt uit Limburg, ‘De Congopolitiek en de arme man.’ *Vooruit* 24.90 (31 maart 1908).

¹⁵⁶ August De Winne, *Door arm Vlaanderen* (Gent: Samenwerkende Volksdrukkerij, 1904 [1903]).

¹⁵⁷ ‘De miskennis der Vlaamsche taal in de Onderwijswet.’ *Vooruit* 30.48 (18 februari 1914). Voor Huysmans, zie Jan Hunin, ‘Huysmans, Camille.’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 6 augustus 2019). Zie Van Ginderachter, *Het rode vaderland*, 282–284 voor de rol van Huysmans als verdediger van de Vlaamse Beweging.

¹⁵⁸ ‘De vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool gestemd.’ *Vooruit* 27.66 (8 maart 1911). Zie Van Ginderachter, *Het rode vaderland*, 324–325 voor de discussie binnen de BWP over vernederlandsing van de Gentse universiteit.

Huysmans is wellicht het beste voorbeeld – sympathie te zijn voor de Vlaamse Beweging. De vergelijkingen tussen Vlaanderen en Congo laat daarmee in ieder geval zien wat het speerpunt was van de socialistische emancipatiestrijd en dat is overduidelijk de verheffing van de arbeider. De Vlaming komt op het tweede plan. Het meningsverschil tussen Huysmans en Anseele impliceert dat over de manier waarop de belangen van de Vlaming behartigd moesten worden wel degelijk verschillend werd gedacht.

6.4 Conclusie

De Vlaamse socialisten van *Vooruit* waren tegenstanders van de kolonisatie van Congo door België. In de krant werden echter ook artikelen gepubliceerd waarin voor een internationale, niet-Belgische, kolonisatie werd gepleit. In *Vooruit* waren dus, net als in de BWP, meerdere opvattingen over de kolonisatie vertegenwoordigd. Het Belgisch kolonialisme was kapitalisme, vond *Vooruit*. Of het nu om de koning ging of om de katholieken: in zake kolonisatie werden ze gedreven door geld. Uit verschillende artikelen blijkt dat de socialisten meenden dat het koloniseren van Congo een teken was van misplaatst gebruik van de beschikbare (financiële) middelen. Er waren in België – en hier dacht men aan de arbeiders – immers genoeg mensen die in armoede leefden en geen toegang hadden tot scholing. In dat licht worden België en Vlaanderen soms vergeleken met Congo. Deze vergelijking is echter eerder georiënteerd op de situatie van de arbeider dan op de situatie van de Vlaming. Sympathie voor de Vlaamse Beweging blijkt er slechts zelden uit.

7 | Conclusie

Congo speelde in de Vlaamse Beweging niet pas een rol vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog, zoals door de auteurs van het Congolemma in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* is gesuggereerd. Dat is geen volledig nieuw inzicht: Verschillende onderzoekers wezen er op dat in de Vlaamse Beweging al eerder over Congo werd geschreven. Het zwaartepunt van hun analyses lag echter elders en hun beknopte analyses van eerdere momenten waren daarmee nog geen systematisch onderzoek. In de scriptie maakte ik een begin met een meer systematische afgraving van een deel van deze periode. Ik heb laten zien dat er in de Vlaamse Beweging al voor de Eerste Wereldoorlog op verschillende manieren werd gedacht en geschreven over Congo. De bandbreedte reikt van afwijzing van het kolonialisme – door socialistische Vlamingen – tot omarming van het idee Congo tot een nieuw Vlaams vaderland te maken. Bovendien gebruikten (met name liberale) flaminganten Congo om hun eigen situatie als Vlamingen te duiden. Zij voelden zich gekoloniseerd en onderdrukt door België, maar tot sympathie met de Congolezen kwam het nauwelijks. Congo vervulde dus in deze periode meerdere rollen in de Vlaamse Beweging: Het land bood mogelijkheden voor emancipatie en was een spiegel voor de Vlamingen.

7.1 De zuilen vergeleken

Het denken over Congo en kolonisatie had niet dezelfde bandbreedte in heel de Vlaamse Beweging. De Vlaamse Beweging was immers een beweging zonder eigen zuil in een sterk verzuild land. Een hypothese die aan de basis stond van de analyses was daarom dat het ijveren voor de Vlaamse zaak samen zou gaan met de specifieke belangen van iedere zuil. Flaminganten hadden naast hun streven voor Vlaamse emancipatie namelijk ook katholieke, liberale of socialistische belangen. In ieder van de drie zuilen waarin flaminganten actief waren, werd door hen inderdaad heel verschillend gedacht over Congo. Allereerst bleek dat katholieke en liberale flaminganten positiever stonden ten opzichte van de kolonisatie van Congo – mits hun belangen werden behartigd – dan socialistische Vlamingen, die de kolonisatie door Leopold II en door België als uit één mond verwerpen. (Sommige socialisten waren overigens wel voorstander van een internationale vorm van kolonisatie.) De afwijzing van de kolonisatie in de socialistische zuil hing vooral samen met het gevoel dat het beschaven van de Vlaamse (en soms ook Belgische) arbeidersklasse noodzakelijker was dan een kapitalistisch project in Congo. Vlaamse en socialistische sympathieën waren hier dus de premissen die leiden tot de conclusie. In de katholieke en liberale zuilen was dat niet veel anders, maar daar waren kritische stemmen nauwelijks aanwezig.

De zuil waarin de eisen van de Vlaamse Beweging het duidelijkst tot uiting kwamen, was zonder twijfel de liberale zuil. Hier ging het niet alleen om de door August Vermeulen zo gehekelde strijd voor het gebruik van het Vlaams in Congo, maar ook om Congo als mogelijkheid tot economische emancipatie of de provincie Katanga als locatie van een Vlaamse kolonie. In de liberale zuil was Vlaanderen ook vaker het referentiekader dan in de andere zuilen. Katholieke Vlamingen schreven zo nu en dan over de beschaving die België naar Congo zou brengen, terwijl dergelijke positieve analyses van België bij de liberalen moeilijker te vinden waren. Liberale flaminganten waren daarnaast de enigen die zichzelf zien als gekoloniseerd door francofoon België. Socialistische Vlamingen vergeleken de situatie van de arbeidersklasse in Vlaanderen wel met die in Congo, maar zij concludeerden daar vooral uit dat het Vlaamse proletariaat zich moest emanciperen en – belangrijker nog – zij duiden deze achterstelling niet langs etnische lijnen, maar in termen van klasse. De liberale Vlaamse Beweging deed dat anders. Af en toe gebruikte zij vergelijkingen met Congo om aan te tonen hoe achterlijk de katholieke clerus wel niet was, maar het meest spraakmakende – en analytisch meest interessante – gebruik van de vergelijking is die waarin Paul Fredericq de situatie van de Vlamingen vergelijkt met die van de Congolezen om aan te tonen hoe achtergesteld de Vlamingen waren. Het gebruik van deze vergelijking door liberale flaminganten impliceert meer nog dan het gebruik van socialistische vergelijkingen tussen Vlaanderen en Congo een raciale hiërarchie. Deze hiërarchie bestond voor de socialisten wellicht ook, maar zij waren dan tenminste nog tegen de kolonisatie. In de liberale zuil werd de spanning tussen zelf willen profiteren van kolonisatie en jezelf gekoloniseerd voelen veel minder ervaren. Hoewel reflectie niet helemaal afwezig is, had men weinig moeite met het koloniseren van Congo, wat vermoedelijk het beste verklaard kan worden door de (raciale) afstand die men ervoer tussen Vlaming en Congolees.

7.2 De impact van de kolonie op Vlaanderen

Dit overzicht van de verschillende manieren waarop door flaminganten werd gedacht over Congo geeft nog geen antwoord op de vraag hoe belangrijk Congo was voor de Vlaamse Beweging. Ben ik – om de terminologie van *Congo in België* (2009) te gebruiken – een maximalist of een minimalist als het gaat om Congo en de Vlaamse Beweging? Het is niet eenvoudig om deze vraag te beantwoorden, want er is geen duidelijk ijkpunt om het belang van zo'n kwestie aan af te meten. Daarom heb ik haar bij de analyses in eerste instantie laten liggen. Het gaat me daarbij niet om bijvoorbeeld het economische belang van Congo voor Vlaanderen, maar om het gewicht van Congo in het denken van de Vlaamse Beweging. Op basis van de bronnen die ik heb gezien, lijkt een minimalistisch standpunt me het meest adequaat. Hoewel de Vlaamse kranten die ik heb bestudeerd veelvuldig over Congo schrijven, zijn de meeste berichten niet geschreven vanuit een Vlaams perspectief. Enigszins anders is dat voor de tijdschriften die ik bestudeerde. Sommige tijdschriften, zoals *De taalstrijd hier en elders*, schrijven uit de aard der zaak enkel over thema's die raken aan de Vlaamse Beweging. In andere tijdschriften, zoals de *Vlaamsche Gids* geldt dat minder. Het lijkt er in ieder geval

op dat het belang van Congo voor de Vlaamse Beweging niet overschat moet worden. Inderdaad schreef en dacht men over Congo, maar slechts in een klein aantal gevallen verbond men deze reflecties met het eigen Vlaams-zijn. Binnen de Vlaamse Beweging zijn andere kwesties vrijwel vanzelfsprekend belangrijker: Men besteedde meer energie aan de emancipatie van de Vlaming in Vlaanderen – met alle eisen die daarbij hoorden – dan aan zijn positie ten opzichte van de kolonie. Tegelijkertijd spelen er rond Congo allerlei kwesties die voor de Vlaamse Beweging en het Vlaamse zelfbeeld wel van belang zijn, zoals de rol van het Vlaams.

Wat het Vlaamse denken over Congo in elk geval laat zien, is dat de bestaande literatuur over de impact van Congo op België verder zou moeten worden aangevuld met analyses van de manieren waarop verschillende groepen in België over de kolonie dachten. Dat geldt in ieder geval voor de Vlaamse Beweging. Er bestaan immers specifiek Vlaamse manieren van denken over Congo. Wie enkel België als referentiekader neemt, is gedoemd om dat te missen.

7.3 Methodologische overwegingen

In mijn analyses van de manier waarop in de Vlaamse Beweging werd gedacht over Congo heb ik een oordeel over de juistheid van het Vlaamse denken over Congo bewust vermeden. De belangrijkste reden waarom ik dit soort vragen niet heb beantwoord, heeft te maken met de aard van mijn onderzoek: Het ging me eenvoudigweg om het schrijven van een ideeëngeschiedenis van het denken over Congo en niet om de juistheid van die ideeën. Het ging er, met andere woorden, over hoe dit denken werkt, niet of het waar is. Omdat ik me heb beperkt tot gedrukte bronnen, is het mogelijk dat flaminganten andere dingen deden dan ze schreven. Dat is wellicht een belangrijke beperking van dit onderzoek. De wereld ‘buiten’ de tekst is immers blijven liggen. Een meer cultuurhistorische benadering, waarin bijvoorbeeld nader studie wordt gemaakt van koloniale kringen, zou deze lacune kunnen opvullen – zie de volgende paragraaf.

Ook andere keuzes die ik maakte, hebben hun gevolgen. Het bleek dat de combinatie van distant en close reading goed werkte: Het was mogelijk om grote corpora, zoals circa dertig jaargangen van kranten digitaal te doorzoeken en op basis daarvan de artikelen die het meest relevant lijken handmatig door te nemen. Het ligt voor de hand dat ik door de digitale mogelijkheden meer materiaal heb kunnen inventariseren dan zonder mogelijk was geweest. De belangrijkste beperking daarbij is wellicht dat het ingewikkeld is om te bepalen wat de beste combinaties van zoektermen zijn. Hoewel geldt voor elk historisch onderzoek dat onbekend blijft wat niet is bekeken – en hoezeer dit een cliché is – wanneer het corpus digitaal beschikbaar en doorzoekbaar is, is het des te belangrijker dit zo geïnformeerd te doen. Tegelijkertijd zijn digitale zoeksystemen een onovertroffen hulpmiddel bij systematische inventarisatie van bronnen. Als het corpus goed ‘schoon’ is (en dat is lang niet altijd het geval), brengen digitale zoekopdrachten in ieder geval alle voorkomens van de gezochte woorden aan het licht – wat als het goed is resulteert in betrouwbaarder onderzoek.

7.4 Hoe verder?

De bewering dat Vlaanderen gekoloniseerd zou zijn door België komt niet enkel voor in de periode waarover deze scriptie gaat. In 1915 schreven activisten René De Clercq en Antoon Jacob in *Het Vlaamsche Nieuws* bijvoorbeeld over het ‘imperialisme naar binnen’, waarmee de Belgische staat de francofone cultuur aan Vlaanderen zou opdringen.¹⁵⁹ De auteurs pleiten aan de hand van deze analyse voor ‘Vlaamse zelfbestuur’. En in 1969 publiceerde Werkgroep De Witte Kaproenen bijvoorbeeld het pamflet *Het kolonialisme in vlaanderen*.¹⁶⁰ Verder onderzoek naar de Vlaamse Beweging zou dit motief verder in kaart kunnen brengen om daarmee te begrijpen hoe kolonialisme en dekolonisatie een deel van het vocabulaire leverden waarmee de Vlaamse Beweging haar strijd zou rechtvaardigen. Het ligt voor de hand om bovendien comparatief onderzoek te doen naar het gebruik van dergelijke analyses. Het loont de moeite om te zien hoe door nationalistische groeperingen zonder eigen natiestaat werd gedacht over de koloniën van het land waarin zij woonden. De Ieren in het Britse imperium zijn wellicht het meest voor de hand liggende voorbeeld, maar men zou bijvoorbeeld ook kunnen denken aan de Bretons in Frankrijk.

Verdere analyse van het denken van de Vlaamse Beweging over kolonialisme zou een belangrijke stap vooruit zijn, omdat daarmee ook duidelijk wordt hoe de periode die ik heb bestudeerd zich verhoudt tot latere periodes. Het zou het positieve Vlaamse postkoloniale zelfbeeld bovendien kunnen bevragen door te laten zien dat er door Vlaamsgezinden helemaal niet altijd kritisch is gereageerd op de kolonisatie. Voor zowel deze latere periode als voor de periode die ik heb besproken geldt dat breder (cultuur)historisch onderzoek gewenst zou zijn. Niet alleen hoe werd gedacht, maar ook hoe men zich gedroeg in en ten opzichte van de kolonie verdient verdere bestudering. Om de Vlaamse Beweging en haar denken over de wereld te begrijpen, is dus nog genoeg te doen.

¹⁵⁹ René De Clercq & Antoon Jacob, ‘De Vlaamschgezinden in Holland aan hunne vrienden in Vlaanderen.’ *Het Vlaamsche Nieuws* (29 augustus 1915). Voor De Clercq en Jacob, zie Koen Hulpiaw, ‘De Clercq, René D.’ en Gilbert De Smet, ‘Jacob, Antoon’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 9 augustus 2019).

¹⁶⁰ Werkgroep De Witte Kaproenen, *Het kolonialisme in vlaanderen* (Brugge: De Galge, 1969). Voor De Witte Kaproenen, zie Henk Cuypers, ‘Werkgroep De Witte Kaproenen (DWK).’ *NEVB Online* (geraadpleegd op 9 augustus 2019).

8 | Bibliografie

- Alle bronnen uit de periode die centraal staat in deze scriptie (1885–1914), zijn opgenomen als primaire literatuur. Latere bronnen, ook als ze afkomstig zijn van actoren in de Vlaamse Beweging, zijn opgenomen als secundaire literatuur.
- De verschillende lemma's uit de veelvuldig geciteerde *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* zijn niet allemaal opgenomen in deze bibliografie. Ze zijn te raadplegen in de digitale encyclopedie *NEVB Online* (nevb.be). Zie voor de papieren encyclopedie Reginald De Schryver e.a. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (3 delen) (Tielt: Lannoo, 1998).

8.1 Primaire literatuur

8.1.1 Gazet van Antwerpen

- Blauwvoet, 'Bloedzuigers!.....' *Gazet van Antwerpen* (28 mei 1911), 9.
 'Frankrijk en de Congostaat.' *Gazet van Antwerpen* (6 augustus 1892), 6.
 'Het Congovraagstuk in den Nederduitschen Bond.' *Gazet van Antwerpen* (30 april 1908), 1.
 'Hier en daar.' *Gazet van Antwerpen* (20 maart 1895), 1.
 'Vlaamsch in Congo.' *Gazet van Antwerpen* (24 juli 1908), 2.

8.1.2 Het Volksbelang

- Basse, Maurits, 'Engeland en de Congo-staat.' *Het Volksbelang* 38.34 (20 augustus 1904), 1.
 'De Franschen in den Congo' *Het Volksbelang* 25.12 (21 maart 1891), 2.
 De Vigne, J., 'De aanhechting van den Congo.' *Het Volksbelang* 29.9 (2 maart 1895), 1.
 'Een plakbrief.' *Het Volksbelang* 19.16 (18 april 1885), 2–3.
 'Fransquillonerij in den Congo' *Het Volksbelang* 25.28 (11 juli 1891), 2–3.
 Fredericq, Paul, 'Bij de wilden, niet van Congo – maar van Vlaamsch-België.' *Het Volksbelang* 33.4 (28 januari 1899), 2.
 Fredericq, Paul, 'De Koning te Antwerpen.' *Het Volksbelang* 43.24 (12 juni 1909), 1.
 Fredericq, Paul, 'Een blik in de toekomst.' *Het Volksbelang* 48.35 (29 augustus 1914), 1–2.
 Fredericq, Paul, 'Onze taal in den Congostaat.' *Het Volksbelang* 40.31 (1 augustus 1908), 1.
 Kz., 'Kongo en het Nederlandsch.' *Het Volksbelang* 31.32 (7 augustus 1897), 1.
 M., 'Congoland en het Nederlandsch.' *Het Volksbelang* 29.17 (27 april 1895), 2–3.
 'Onze taal in den Congo-Vrijstaat.' *Het Volksbelang* 38.33 (18 augustus 1906), 3.
 P.A., 'Onze taal in Congo.' *Het Volksbelang* 40.26 (27 juni 1908), 1.
 Rogghé, Willem, 'Het Waalsch Congres.' *Het Volksbelang* 24.31 (2 augustus 1890), 1.

- Van Werveke, A., 'Onze taal en onze handelsbelangen in Zuid-Afrika.' *Het Volksbelang* 32.42 (15 oktober 1898), 1.
- 'Vive la France' *Het Volksbelang* 26.37 (10 september 1892), 2-3.
- Willems, Leonard, 'Congoland' *Het Volksbelang* 28.24 (16 juni 1894), 1.

8.1.3 Vooruit

- A.B., 'De schandalen van den Congo door een magistraat van den Congo bevestigd.' *Vooruit* 24.117 (27 april 1908).
- A.B., 'Een eersten triomf der regeering.' *Vooruit* 24.192 (11 juli 1908).
- Boersen, Steven, 'Congoland in België.' *Vooruit* 13.275 (3 oktober 1897).
- Djitt uit Limburg, 'De Congopolitiek en de arme man.' *Vooruit* 24.90 (31 maart 1908).
- 'De misdaden der dompers.' *Vooruit* 13.82 (24 maart 1897).
- 'De miskennis der Vlaamsche taal in de Onderwijswet.' *Vooruit* 30.48 (18 februari 1914).
- 'De vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool gestemd.' *Vooruit* 27.66 (8 maart 1911).
- F.H., 'De uitslag der kiezing.' *Vooruit* 22.74 (14 maart 1906).
- 'Helden of slachtoffers.' *Vooruit* 5.173 (24 juli 1888).
- 'Links en rechts.' *Vooruit* 12.16 (18 januari 1895).
- 'Links en rechts.' *Vooruit* 21.317 (14 november 1905).
- 'Links en rechts.' *Vooruit* 4.174 (30 juli 1887).
- 'Links en rechts.' *Vooruit* 7.170 (23 juli 1890).
- 'Nog wat over Congo: Een open brief aan gezel Vandervelde.' *Vooruit* 27.353 (21 december 1911).
- 'Over den Congo.' *Vooruit* 10.204 (26 augustus 1893).
- 'Stadsnieuws.' *Vooruit* 2.37 (24 februari 1885).
- 'Tot aanval en verdediging.' *Vooruit* 29.322 (20 november 1913).
- 'Voor wie moet men kiezen?' *Vooruit* 12.302 (7 november 1895).
- 'Weg met Congo.' *Vooruit* 24.128 (8 mei 1908).

8.1.4 Overige primaire bronnen

- Danco, Pieter, 'Davidsfonds. - Gentsche afdeeling.' *Het Belfort* 8.1 (1893), 81-84.
- De Clercq, René & Antoon Jacob, 'De Vlaamschgezinden in Holland aan hunne vrienden in Vlaanderen.' *Het Vlaamsche Nieuws* (29 augustus 1915).
- De Raet, Lodewijk, 'Een Economisch Programma voor de Vlaamsche Beweging.' *De Vlaamsche Gids* 1 (1905), 469-495.
- De Raet, Lodewijk, 'Vlaamsche Vragen van den Dag.' *De Vlaamsche Gids* 4 (1908), 193-209.
- De Vos, Arthur, 'Rechtskroniek.' *Dietsche Warande en Belfort* (1906), 402-411.
- De Winne, August, *Door arm Vlaanderen* (Gent: Samenwerkende Volksdrukkerij, 1904 [1903]).
- Drijvers, Frans, 'Eenige gedachten uit de christelijke staatsleer bij de Congo-naasting.' *Dietsche Warande en Belfort* (1908), 193-208.
- Fredericq, Paul, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging* (dl. 3) Gent: J. Vuylsteke, 1909.

- Fredericq, Paul, 'De toekomst van Zuid-Afrika in de strijd tegen de Engelsche invloeden.' *De Vlaamsche Gids* 5 (1909), 289–297.
- Fredericq, Paul, *Zuid-Afrika*. Gent: Hoste, 1913.
- 'Het Frans werd als officiële taal aangenomen.' *De Taalstrijd hier en elders* 2.1 (1885), 17–18.
- 'Het Nederlandsch in Afrika.' *De taalstrijd hier en elders* 10.11 (1894), 272.
- Lodewyckx, Augustin, 'Katanga, een land voor blanken.' *De Vlaamsche Gids* 7 (1911), 193–210.
- Lodewyckx, Augustin, 'De gekleurde Rassen van Zuid-Afrika.' *De Vlaamsche Gids* 7 (1911), 54–69.
- Lodewyckx, Augustin, *Katanga en Zuid-Afrika: Vier lezingen*. Gent: Hoste, 1911.
- 'Manifest van het *Nederlandsch Kunstverbond* van Antwerpen' (1856), geciteerd in Paul Fredericq, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging* (dl. 1). Gent: J. Vuylsteke, 1906, 64–65.
- Muyldermans, Jaak, 'Engeland en Congostaat.' *Dietsche Warande en Belfort* (1904), 268–279, 463–467 en 574–589.
- '[Over de taalkwestie.]' *Onze Kongo* 4 (1913–1914), 457–463.
- 'Onze taal en de Congo-Vrijstaat.' *De Taalstrijd hier en elders* 15.1-2 (1898–1899), 69–71.
- 'Onze taal in Congoland.' *De Taalstrijd hier en elders* 12.4 (1895), 85–89.
- 'Onze taal in Kongo.' *Onze Kongo* 1 (1910–1911), 594–595.
- Ronse, Edmond, 'Onze taalrechten in Kongo.' *Onze Kongo* (1912–1913), 459–468.
- Sabbe, Maurits, 'Nederlandsche letterkunde.' *De Vlaamsche Gids* 1 (1905), 518–525.
- van Saeftinge, Willem [pseudoniem van Cyriel Verschaeve], *1830–1908*. Gent: Dosfel, 1918.
- Van Wamp, J.L., 'De slavenhandel.' *Het Belfort* 6.1 (1891), 399–402.
- Vermeulen, August, 'Kritiek der Vlaamsche Beweging.' *Van Nu en Straks* nieuwe reeks 1 (1896), 1–34.
- Werkgroep De Witte Kaproenen, *Het kolonialisme in vlaanderen*. Brugge: De Galge, 1969.

8.2 Secundaire literatuur

- Basse, Maurits, *De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930* (deel 1). Gent: Van Rysselbergh & Rombaut, 1930.
- Bel, Jacqueline, 'Eén koloniaal systeem, twee visies? Notities bij de literatuur van Congo en Nederlands-Indië rond 1900 en 1930.' *Zacht Lawijd* 6.2 (2006–2007), 4–29.
- Bevernage, Berber, 'The Making of the Congo Question: Truth-Telling, Denial and "Colonial Science" in King Leopold's Commission of Inquiry on the Rubber Atrocities in the Congo Free State (1904–1905).' *Rethinking History* 22.2 (2018), 203–238.
- Bogers, Koen & Patrick Wymeersch, *De Kongo in de Vlaamse fictie- en reisverhalen*. Brussel: CEDAF/ASDOC, 1987.
- Buelens, Geert, 'Broeders en zusters, neven en nichten: Verbanden tussen de Vlaamse, Nederlandse en Afrikaanse literaturen.' *Tydskrif vir nederlands en afrikaans* 18.1 (2011), 13–29.

- Buelens, Geert, '50 tinten zwart: De Vlaamse Beweging, de Vlaamse literatuur en Congo.' (30 mei 2019). Ongepubliceerde congreslezing Colloquium Brugge Slaan, Bratislava.
- Castrick, Geert, 'Whose History is History? Singularities and Dualities of the Public Debate on Belgian Colonialism.' In: Csaba Lévai (red.), *Europe and the World in European Historiography* (Pisa: Pisa University Press, 2006), 71–88.
- Ceuppens, Bambi, *Congo made in Flanders? Koloniale visies op "blank" en "zwart" in Belgisch Congo*. Gent: Academia Press, 2003.
- Cooper, Frederick & Ann Laura Stoler, 'Between Metropole and Colony: Rethinking a Research Agenda.' In: idem (red.), *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*. Berkeley: University of California Press, 1997, 1–56.
- Couttenier, Maarten, *Congo tentoongesteld: Een geschiedenis van de Belgische antropologie en het museum van Tervuren (1882–1925)*. Leuven: ACCO, 2005.
- Couwenbergh, Sofie, 'De dierlijke beschaving: Hoe een Afrikabeeld het Westen typeert in *De zwarte kost* van Cyriel Buysse.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap* 24 (2008), 151–168.
- De Mul, Sarah, 'Framing the Congo and the (Un)Bildung of the Imperial State: *De Zwarte Kost* (1898) by Cyriel Buysse.' *Forum for Modern Language Studies* 45.4 (2009), 390–400.
- De Mul, Sarah, 'The Congo as Topos of Dystopic Transgression in Fin-de-Siècle Literature.' *Tydskrif Vir Letterkunde* 46.1 (2009), 95–108.
- De Mul, Sarah, 'The Holocaust as a Paradigm for the Congo Atrocities: Adam Hochschild's *King Leopold's Ghost*.' *Criticism* 53.4 (2011), 587–606.
- De Mul, Sarah, 'Africanist Discourse and Its Transnational Malleability: Conrad's Contemporaries in the Low Countries.' *Studia Neophilologica* 85.sup1 (2013), 29–40.
- De Nil, Bart, "'Als een sterke eik te midden der dorre heide" Steven Prenau alias Steven Boersen (1866–1929): Facetten van een Limburgse socialist.' *Brood & Rozen* 4.3 (1999), 100–109.
- de Ridder, Matthijs, "'Een Congoleesche werpspeer en een brok rubber, die onder 's konings neus neergelegd waren": Koloniale bedenkingen bij Willem Elsschot en Gaston Bursens.' In: Vincent Viaene, David Van Reybrouck & Bambi Ceuppens (red.), *Congo in België: Koloniale cultuur in de metropool*. Leuven: Leuven University Press, 2009, 203–214.
- De Schryver, Reginald, e.a. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (3 delen). Tielt: Lannoo, 1998. (Online beschikbaar als *NEVB Online* via nevb.be.)
- Deneckere, Gita, e.a., *Een geschiedenis van België*. Gent: Academia Press, 2017.
- Deprez, Ada & Marc Carlier, *De taalstrijd hier en elders 1884–1903* (Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw). Gent: Cultureel documentatiecentrum rijksuniversiteit, 1985.
- Doom, Ruddy 'Belgisch socialisme en kolonisering: Dépendance chacha?' *Brood & Rozen* 15.4 (2010), 4–27.
- Doom, Ruddy, 'De Vlaamse vrijzinnigen en de koloniale kwestie (1885–1960).' In: Gily Coene, Jimmy Koppen & Frank Scheelings (red.), *Op zoek... De evolutie van het vrijzinnig*

- humanisme in Vlaanderen sinds de Tweede Wereldoorlog*. Brussel: Centrum voor Academische en Vrijzinnige Archieven, 2018, 65–80.
- Dumoulin, Michel *Léopold II, un roi génocidaire?* Bruxelles: Académie Royale de Belgique, 2005.
- Dumoulin, Michel, “‘Een groter België’: De koning, België en de wereld in 1905.’ In: Pierre-Luc Plasman e.a., *Leopold II: Ongegeneerd genie? Buitenlandse politiek en kolonisatie*. Tielt: Lannoo, 2009, 127–142.
- Elias, Hendrik, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte 1780–1914* (deel 4). Antwerpen: De Nederlandse boekhandel, 1965.
- Franssens, K., ‘Vlaming in Zaïre.’ *Ons Erdeel* 18 (1975), 689–701.
- Goddeeris, Idesbald & Sindani E. Kiangu, ‘Congomania in Academia: Recent Historical Research on the Belgian Colonial Past.’ *BMGN - Low Countries Historical Review* 126.4 (2011), 54–74.
- Goddeeris, Idesbald, ‘Colonial Streets and Statues: Postcolonial Belgium in the Public Space.’ *Postcolonial Studies* 18.4 (2015), 397–409.
- Goddeeris, Idesbald, ‘Postcolonial Belgium: The Memory of the Congo.’ *Interventions* 17.3 (2015), 434–451.
- Goddeeris, Idesbald, ‘Square de Léopoldville of Place Lumumba? De Belgische (post)koloniale herinnering in de publiek ruimte.’ *Tijdschrift voor geschiedenis* 129.3 (2016), 349–372.
- Hochschild, Adam, *King Leopold’s Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa* (Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 1999).
- Lennon, Joseph, *Irish Orientalism: A Literary and Intellectual History*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2008.
- Mantels, Ruben, *Geleerd in de tropen: Leuven, Congo & de wetenschap, 1885–1960*. Leuven: Leuven University Press, 2007.
- Martin, John Stanley, ‘Lodewyckx, Augustin (1876–1964)’ In: Bede Nairn & Geoffrey Serle (red.), *Australian Dictionary of Biography* (dl. 10) (Melbourne: Melbourne University Press, 1986), 131. Online via: adb.anu.edu.au (geraadpleegd op 12 juli 2019).
- Pierre-Luc Plasman e.a., *Leopold II: Ongegeneerd genie? Buitenlandse politiek en kolonisatie*. Tielt: Lannoo, 2009.
- Plasman, Pierre-Luc & Catherine Thewissen, ‘The Three Lives of the Casement Report: Its Impact on Official Reactions and Popular Opinion in Belgium.’ *Breac: A Digital Journal of Irish Studies* (1 april 2016). Te lezen via nd.edu/articles/the-three-lives-of-the-casement-report-its-impact-on-official-reactions-and-popular-opinion-in-belgium (geraadpleegd op 15 juli 2019).
- Renders, Luc, ‘Kolonialistische en anti-kolonialistische tendensen in de Vlaamse Kongo-letterkunde: Het Vlaams-Afrikaanse proza en het kolonialisme.’ *Literatuur* 11 (1994), 158–165.
- Renders, Luc, ‘De wrede tropen: Kritisch Nederlandstalig Kongo-proza.’ *Tydskrif vir letterkunde* 3.1 (1996), 149–165.

- Renders, Luc, 'Dutch literature and the Congo Free State (1885-1908).' In: Margriet Bruijn Lacy (red.), *Dutch Studies in a Globalized World*. Münster: Nodus Publikationen, 2009, 131–143.
- Stanard, Matthew G., "Made in Congo?" On the Question of Colonial Culture in Belgium.' *Revue Belge de Philologie et d'histoire* 88.4 (2010), 1301–1318.
- Stanard, Matthew G., *The Leopard, the Lion, and the Cock: Colonial Memories and Monuments in Belgium*. Leuven University Press, 2019.
- Stengers, Jean & Jan Vansina, 'King Leopold's Congo, 1886–1908.' In: Roland Oliver & G. N. Sanderson (red.), *The Cambridge History of Africa. Volume 6: From 1870 to 1905*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 315–358.
- Stols, Eddy, 'Kolonisatie en expansie in het dagelijks leven van de hedendaagse tijd (1830–1940).' *Bijdragen tot de geschiedenis* 64.3-4 (1981), 237–259.
- Stynen, Ludo, "Il faut à la Belgique une colonie": De Vlaamse koloniale literatuur van De Hoon tot Geeraerts: een terreinverkenning.' *Restant* 11.4 (1983), 259–267.
- T'Sjoen, Yves, 'Achter de trommels: Het Afrikaner nationalisme als bouwsteen voor het ideologische discours van de Vlaamse Beweging (ca. 1875-1921).' *Werkwinkel* 2.1 (2007), 51–76.
- Van Ginderachter, Maarten, *Het rode vaderland: De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*. Tielt: Lannoo, 2005.
- Van Reybrouck, David, *Congo: Een geschiedenis*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2010.
- Van Velthoven, Harry, 'De historiografie over de Vlaamse Beweging: Ideeëngeschiedenis, machtsstrijd, natievorming.' In: Guy Vanthemsche, Machteld De Metsenaere & Jean-Claude Burgelman (red.), *De tuin van heden: Dertig jaar onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*. Brussel: VUB Press, 2007, 233–263.
- Vandersmissen, Jan, 'Leopold II en zijn koloniale doctrine: Van de Hertog van Brabant tot 1885.' In: Pierre-Luc Plasman e.a., *Leopold II: Ongegeneerd genie? Buitenlandse politiek en kolonisatie*. Tielt: Lannoo, 2009, 73–90.
- Vandersmissen, Jan, *Koningen van de wereld: Leopold II en de aardrijkskundige beweging*. Leuven: ACCO, 2009.
- Vandevoorde, Hans (red.), *Hoe Vlaming te zijn? Zes teksten van August Vermeylen en Jozef Deleu*. Kalmthout: Polis, 2017.
- Vangroenweghe, Daniel, *Rood rubber: Leopold II en zijn Kongo*. Leuven: Van Halewyck, 2010 [1985].
- Vanthemsche, Guy, 'De Belgische socialisten en Congo 1895–1960.' *Brood & Rozen* 4.2 (1999), 30–65.
- Vanthemsche, Guy, 'The Historiography of Belgian Colonialism in the Congo.' In: Csaba Lévai (red.), *Europe and the World in European Historiography*. Pisa: Pisa University Press, 2006, 89–119.
- Vanthemsche, Guy, *Congo: De impact van de kolonie op België*. Tielt: Lannoo, 2007.
- Vanthemsche, Guy 'De historiografie van het Belgische kolonialisme in Congo.' In: Guy Vanthemsche, Machteld De Metsenaere & Jean-Claude Burgelman (red.), *De tuin van*

- heden: Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving.* Brussel: VUBPress, 2007, 417–456.
- Vantheemsche Guy, *Belgium and the Congo, 1885–1980.* Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Vermeulen, Julien, ‘De Afrika-roman in Vlaanderen.’ *Vlaanderen* 38 (1989), 81–121.
- Vermeulen, Julien, ‘Where Belgians Did Not Fear to Trade: On Narrative Patterns in Flemish Colonial Literature.’ *Dutch Crossing* 30.2 (2006), 252–275.
- Verschaffel, Tom, ‘Congo in de Belgische zelfrepresentatie.’ In: Vincent Viaene, David Van Reybrouck & Bambi Ceuppens (red.), *Congo in België: Koloniale cultuur in de metropool.* Leuven: Leuven University Press, 2009, 63–79.
- Verthé, Arthur & Bernard Henry, *Geschiedenis van de Vlaams-Afrikaanse letterkunde.* Leuven: Davidsfonds, 1961.
- Viaene, Vincent, ‘King Leopold’s Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party, 1860–1905.’ *The Journal of Modern History* 80.4 (2008), 741–790.
- Viaene, Vincent, ‘Reprise-remise: De Congolese identiteitscrisis van België rond 1908.’ In: Vincent Viaene, David Van Reybrouck & Bambi Ceuppens (red.), *Congo in België: Koloniale cultuur in de metropool.* Leuven: Leuven University Press, 2009, 43–62.
- Viaene, Vincent, David Van Reybrouck & Bambi Ceuppens, ‘Koloniale cultuur in de Belgische metropool.’ In: idem (red.), *Congo in België: Koloniale cultuur in de metropool.* Leuven: Leuven University Press, 2009, 11–27.
- Vints, Luc, *Kongo made in Belgium: Beeld van een kolonie in film en propaganda.* Leuven: Kritak, 1984.
- Witte, Els, Alain Meynen & Dirk Luyten, *Politieke geschiedenis van België: Van 1830 tot heden.* Antwerpen: Manteau, 2016.